

KOMORSKA GOSPOŠTIJA ČABAR 1787—1798

Igor Karaman

Uvod: Komorski posjedi u Hrvatskoj i Slavoniji i njihova dokumentacija.

Kralj, ugarska komora, koja je (po uzoru na Dvorsku komoru) imala zadatak da upravlja cjelokupnim financijama države i na području Hrvatske i Slavonije, obavljala je također poslove gospodarske uprave kraljevskih dobara — preko nekoliko komorskih uprava, t. zv. *administrationes camerales*. Tako je u Zagrebu djelovao komorski administratorat s podređenim ustanovama (komorskim nadzorništva) za distrikte zagrebački, primorski, körmendski i osječki. S kraja XVIII st. imalo je zagrebačko komorsko nadzorništvo područne urede pri komorskim posjedima Veliki Tabor i Miljana, te Vrbovac i Rakovac, dok je prekokupsko-primorsko nadzorništvo imalo komorske gospoštije: Vrbovsko, Fužine; Hreljin i Bakar; Vinodol.¹

Posjedi, koje je komora tokom vremena držala, često su bili tek kratko vrijeme pod njenom upravom, jer se radilo o imanjima, kojih su raniji vlasnici izumrli, pa je do predaje ili prodaje novim posjednicima takvo dobro bilo pod komorskim nadzorom. Međutim, od kraja XVII. st. pa kroz cijelo XVIII. st. značenje komorskih posjeda na području Hrvatske i Slavonije prelazi granice privremene uprave pojedinim imanjima. U Slavoniji je nakon velikog rata za oslobođenje 1683—99, odnosno nakon Karlovačkog mira 1699, cjelokupna uprava zemlje bila »provizorno« podijeljena između komore i vojske — a to je stanje potrajalo gotovo pola stoljeća, t. j. do reinkorporacije i formiranja slavonskih županija 1745.² U Hrvatskoj, pak, komora je u dva navrata prigrabila niz zemljišnih posjeda u svoje ruke: prvi put poslije Zrinsko-Frankopanske urote 1670, kad joj dobila prostrana imanja ovih obitelji od Međimurja do Hrvatskog Primorja; a drugi put u doba Josipa II., zapljenom samostanskih i drugih crkvenih posjeda.³

Na slavonskom području uglavnom je do sredine stoljeća komora na različite načine otuđila gotovo sva dobra, prvenstveno austrijskom i mađarskom plemstvu. Nasuprot tome, pojedina imanja bivše Zrinsko-Frankopanske državine zadržala su se dulje u komorskom posjedu, pri čemu treba voditi računa o tome, da je dio ovih dopao u ruke Dvorske komore.

Za primorska dobra imala je Dvorska komora, zbog njihova položaja, naročit interes. Već 1692 prodala je ugarska komora, s pristankom Leopolda I., sav primorski posjed i imanja Ozalj, Brod i Čabar Dvorskoj komori, uz cijenu od pola milijuna forinti.⁴ Gospoštije Ozalj i Brod dobio je 1727 od te komore grof Rajmund Perlas, a 1766 prešle su one u vlasništvo grofa Teodora Báltthyány.⁵

Primorska imanja držala je Dvorska komora do 1749, zatim su ona došla na neko vrijeme u ruke Bečke bankovne komisije, a 1754 dobilo ih je novouređeno Dvorsko trgovačko vijeće. Pod to vijeće spadalo je čitavo Primorje, s Trstom, Rijekom, Bakrom i Senjom — t. zv. »Austrijsko Primorje«, za čiju je upravu osnovana u Trstu posebna Trgovačka intendantca. Tek 1776 7 vraćeno je to područje ponovo Hrvatskoj i pripojeno novoj oblasti, koja je upravo formirana: Severinskoj županiji.

¹ Zl. Herkovy, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I, Zagreb 1956, s. 129—132.

² J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb 1950, s. 67—70.

³ E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, s. 16—17.

⁴ Laszowski, oc. s. 17.

⁵ Laszowski, Grad Ozalj, Zagreb 1929, s. 76—80.

Pošto je ova 1786 ukinuta, a njen sjeverni dio priključen zagrebačkoj županiji, uređeni su primorski posjedi kao »Ugarsko primorje«, pod upravom riječkog guvernera.⁶ Na prekosavskom području bila su krajem XVIII. st. dva glavna središta komorske uprave na terenu u Vrbovskom i Fužinama.⁷

Ponešto drugačiji bio je razvitak gospoštije Čabar. Pošto je glavna grana gospodarstva na tom imanju bilo rudarstvo, to je ono 1747 podvrgnuto Rudarskom nadzorništvu u Idriji, a preko njega Dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo u Beču.⁸ U tom sklopu ostala je do 1787. S obzirom na to, da je dvije godine prije prekinuta rudarska aktivnost u Čabru, postalo je nepotrebno dalje zadržavanje posjeda u okviru rudarske uprave, pa je on predan ugarskoj komori, odnosno njenom komorskom administratoratu u Zagrebu. Nakon desetak godina komorske uprave prodana je gospoštija Matiji Josipu Paraviću (1798).⁹

Arhivska dokumentacija je za te posjede jednim dijelom očuvana, a mnogo je građe tokom vremena stradalo. Od velikih posjeda u Slavoniji, koji su uskoro došli u ruke privatnika, imamo vlastelinski arhiv iz Vukovara i s valpovačkog-donjemiholjskog imanja.

Bogati arhivi bivših Zrinsko-Frankopanskih imanja, kao i samostanskih posjeda (iz perioda do dolaska ovih dobara u ruke komore) svojedobno su u doba zemaljskog arhivara Ivana Kukuljevića bili vraćeni u Hrvatsku (1849—50), ali ih je ban Khuen-Héderváry 1885 predao ponovo Mađarskoj. U sklopu restitucije kulturnih dobara nakon Drugoga svjetskog rata, treba da se ovi fondovi vrate našoj zemlji. Što se tiče gospodarskih spisa od kraja XVIII. st. s ovih imanja u Hrvatskoj, raspoložemo građom gospoštije Čakovec (koja obuhvaća Međimurje) i Ozalj.

Dragocjene podatke za Hrvatsko Primorje pruža fond »Acta Buccarana«, gdje jedna serija sadržava građu Tršćanske intendance, a druga građu centralnih organa u Grazu odn. Beču, koji su bili nadležni bakarskoj upravi. Nažalost, sam arhiv iz Bakra nije očuvan.

Slična je situacija i s građom za gospoštiju Čabar. Njen arhivski fond sastoji se od dva dijela: u prvom se nalazi nešto spisa iz perioda kad je gospoštija potpadala pod Rudarsko nadzorništvo u Idriji (t. j. do 1787), dok se u drugom dijelu čuvaju fragmenti gospodarskog arhiva Paravićeva Čabra, od 1798 do sredine XIX. st. Međutim, kao i za druge komorske posjede od kraja XVIII. st., veoma zanimljivu dokumentaciju pruža arhiv Komorskog administratorata u Zagrebu. Iz nje je bilo moguće rekonstruirati stanje i prilike na području gospoštije Čabar za onih desetak godina, dok je imanje potpadalo pod neposrednu upravu zagrebačkog administratorata (1787—98).¹⁰

I. Dolazak gospoštije Čabar pod upravu Komorskog administratorata u Zagrebu 1787.

Ugarsko namjesničko vijeće u Pešti obavijestilo je svojim dopisom od 20 IV. 1787 zagrebački Komorski administratorat, da je Josip II. izdao 26. III. dekret, kojim se uprava nad komorskim dobrom Čabar u Severinskoj županiji prenosi s Rudarskog nadzorništva u Idriji na zagrebački administratorat; i to s razloga, što je prestao da djeluje rudarski pogon u Čabru, pa je tako daljnje zadržavanje gospoštije u sklopu rudarskih instanciija postalo nepotrebno.¹¹

⁶ Laszowski, Gorski kotar..., s. 18—20.

⁷ U periodu 1785—95 nose referade kod Komorskog administratorata u Zagrebu za dominije Čabar, Fužine i Vrbovsko oznaku »D«.

⁸ I. Erceg, Ekonomski položaj kmetova čabarske gospoštije. Zbornik Jadranskog instituta.

⁹ Laszowski, Gorski kotar..., s. 50—57.

¹⁰ Svi ti fondovi — osim arhiva vukovarskog vlastelinstva, koji se nalazi kod Historijskog arhiva u Osijeku — čuvaju se u Državnom arhivu NRH u Zagrebu.

¹¹ Državni arhiv NRH, Arhiv komorskog administratorata u Zagrebu (AK), 1787 — Čabar br. 1405. (... nachdeme auf der in dem Szeveriner Komitat gelegenen König. ungar. Kaal. Herrschaft Tschuber das Bergwerk zu dessen Behuf sie ad

O tome je Vijeće uputilo akt i Rudarskom nadzorništvu u Idriji i stavilo u dužnost zagrebačkom administratoru, da se sporazumi s nadzorništvom o načinu primopredaje Čabra. Dopis Vijeća primljen je u Zagrebu tek 22. V. 1787. Međutim, već 3. V. došla je poruka Rudarskog nadzorništva od 26. IV, u kojoj se navodi, da je nadzorništvo primilo putem Montanističke dvorske komore nalog za predaju čabarske gospoštije, i moli da se odredi datum radi izvršenja primopredaje.¹² Zagrebački administratorat predložio je, da se 8. ili 9. VI. sastanu u Čabru delegati obiju strana, što je Rudarsko nadzorništvo prihvatilo i 31. V obavijestilo administratorat da će kao svog opunomoćenika izaslati Ignaza v. Passezky (Herr Oberamts Assessor und Hofbuchhalterey Repraesentant).¹³

24. V. izdao je Komorski administrator nalog za Josipa Zollnera, aktuara pri administratoratu, da kao njegov predstavnik preuzme upravu gospoštije Čabar iz ruku Idrijskog nadzorništva.¹⁴ Pritom se trebao pridržavati instrukcije, koja je istog dana razrađena u deset točaka, pod naslovom »Verhaltens Punkten für den zur übernahm der Tschuberer Kaal, Herrschaft abgeschikten mittels Actuar Joseph v. Zollner«.

Prva briga kod preuzimanja Čabra treba da bude utvrđivanje stanja na imanju, da bi se znalo, koliko ono vrijedi. Zbog toga će Zollner na dan primopredaje zaključiti sve računske knjige gospoštijske uprave, bez obzira da li se radi o novčanim ili drugim podacima, i ustanoviti stanje: a) gotovine u blagajni, b) svih vrsta žitarica u hambarima, c) vina, piva, rakije i drugih pića u podrumu, d) rogate i čekinjave marve, ovaca, kosa i ostale stoke, e) drva, željezne robe i drugog materijala u žitnici, podrumu i td., svih vrsta oruđa, i f) zaostataka dugovanja odnosno obaveza podložnika. Te podatke treba zatim unijeti i u primopredajni dokument.

Druga točka instrukcije odnosi se na stanovništvo pojedinih naselja, pri čemu je trebalo utvrditi broj podložnika i kuća u svakom mjestu, koliko ima kmetova na selištima, a koliko želira, u kakvoj su obavezi prema gospoštiji, t. j. da li prema urbaru ili posebnom ugovoru, njihove podložničke dužnosti i prestacije. Nadalje, da li kmetovi daju devetinu u prirodu ili je otkupljuju; da li crkvenu desetinu običaje duhovništvo zadržavati za sebe, ili o njoj sklapa ugovore (zakupe) s gospoštijom odn. nekim drugim, i kakvi su rezultati takvih ugovora, prvenstveno s obzirom na korist gospodarske uprave. Zatim se traže podaci o vanselišnoj zemlji kmetova, o alodijalnom posjedu (oranice, livade, vinogradi) i koristi što je odbacuje, kao i eventualnom uzgoju stoke na alodiju, o regalnim pravima, gospoštijским šumama i td.

Ostale odredbe ovih »Verhaltens Punkten« govore o izradi godišnjeg proračuna poslovanja, pregledu postojećih zakupnih i sličnih ugovora, eventualnih parnica među seljacima itd. Svi ti podaci treba da se unesu u primopredajni akt, koji će potpisati predstavnik Rudarskog nadzorništva u Idriji i zagrebačkog komorskog administratorata, a nakon toga će Zollner običi postojeći upravni personal i opomenuti ga na daljnje savjesno vršenje dužnosti.¹⁵ Opskrbljen ovako iscrpnim uputstvima krenuo je Zollner u Čabar, gdje se 10. VI. 1787 sastao s izaslanicima idrijskog rud. nadzorništva — prisjednikom Karlom v. Gariboldi i već spomenutim Ignazom v. Passezky, i od njih preuzeo upravu nad gospoštijom.¹⁶

Tom prilikom je sastavljen odgovarajući zapisnik, t. zv. »Uibernahms Instrument«, u kojem je na prvom mjestu navedeno stanje u blagajni. Prema pregledu, što su ga uz navodne izaslanike potpisali i upravnik čabarske gospoštije Filip Krampl te kontrolor Franjo Sešun, pokazivao je blagajnički dnevnik na dan 10. VI. 1787 aktivu od 2.852,34 for., od čega se u gotovini nalazilo u blagajni

Montanisticum insbesondere dem Krainerischen Bergoberamte Idria zur Verwaltung übertragen worden ist. nicht mehr bestehet, die fernere Verwaltung dieser Herrschaft von besagten Bergamte an dieses Kaal. Administratorat, in wessen Bezirk diese Herrschaft liegt. übergeben werden solle...«).

¹² AK, 1787 — Čabar br. 1258.

¹³ AK, 1787 — Čabar br. 1568.

¹⁴ AK, 1787 — Čabar br. 1405.

¹⁵ AK, 1787 — Čabar br. 1405.: »Verhaltens Punkten«.

¹⁶ AK, 1787 — Čabar br. 1706.

485,1 for.¹⁷ Zatim je izvršen pregled postojećeg materijala, pa je utvrđeno stanje kao na zaključku drugog kvartala godine 1786.7 (t. j. 30. IV. 1787), bez izmjena u međuvremenu do dana primopredaje.¹⁸

Također su popisane i prilično iscrpno opisane gosposkijske zgrade, i to: 1. gosposkijski dvor, u kojem boravi upravnik; 2. gosposkijska kuća, u kojoj stanuje kontrolor Sešun; 3. isto takva kuća, u kojoj stanuje lugar Mrljak; 4. jedna iznajmljena gosposkijska kuća i 5. jedna nenastanjena; 6. visoka peć ranije željezarije; 7. gosposkijska pilana, 8. mesarnica i 9. gostionica; 10. župni dvor, koji pripada eraru, uz još neke manje objekte.¹⁹

Kao četvrto, izvršen je pregled oruđa, namještaja i sl. u pojedinim gosposkijskim zgradama, napose u dvoru, stanu kontrolora Sešuna i lugara Mrljaka i u župnom dvoru. U samom gosposkijskom dvoru zabilježeno je, uz uobičajeno pokućstvo, također »1 Amts Sigil, 2 Kasse von harten Holtz, 1 Schreibtischl von harten Holz mit 2 Ladl, 1 Schriften-Kästen«; zatim 7 stolova od mekog drva, 10 stolaca sa žutom presvlakom, 5 kreveta, pa onda »12 Musqueten, 3 detto ohnbrauchbar ohne Geschlösser« itd.²⁰

Veoma zanimljiv je popis dokumenata, koji su specijalno izdvojeni i predani novoj upravi gosposkijske Čabar. Tu je obuhvaćen 21 inventarni broj a vremenski period iz kojeg dokumentacija potječe ide od 1747 do 24. VII. 1784. Na prvom mjestu nalazi se kopija čabarskog urbara, zatim slijedi popis svih podložnika gosposkijske, a popis zaključuje geografska mapa posjeda Čabar. Ovaj »Elenchus uiber die aus dem Kays. Königl. Idrianischen Archiv, die Herrschaft Tschuber betreffend, ausgehobene und bei Uibergab an die Agramer Caal Gütter Administrations Comission ausgefolgte Acten« pokazuje, da je dotadanja građa gosposkijske uprave bila pohranjena kod Rudarskog nadzorništva u Idriji.²¹

Prema dobivenim uputama, t. j. u skladu s pismenom instrukcijom, koja je bila izdana od zagrebačkog Komorskog administratorata, tražio je Zollner, da se izradi pregled stvarnog imanja i prihoda gosposkijske Čabar, kao i da mu se preda bilanca šestogodišnjeg poslovanja na imanju 1781—86. Ta bilanca (»Ausweiss uiber die de Anno 1781, bis inclusive 1786 also von 6 Jahren erhobenen Herrschaftlichen gefallen, und hierüber beschehen ausgaben«) pruža slijedeću sliku:

	Primici:	Izdaci:
1781	1293,40.2	1337,22.2
1782	1313,59.3	1907,52.3
1783	1978,03.3	2150,31.2
1784	2184,54.2	1956,31.2
1785	1475,06.2	1633,25.2
1786	2143,50.2	1308,56.2

Pošto su kod primitka pribrojili ostatak iz g. 1780 u visini od 2149,11.3 f., to je ukupni primitak iznosio 12538,47.1 f., a izdataka je bilo 10290,40.1 f. Odbivši izdatke od primitaka i podijelivši taj ostatak sa šest, izračunao je upravnik Filip Krampl jednogodišnji prosjek sa 374 f. i 40 kr. U stvari, taj je prosjek proizvodjan, jer ako se kod primitaka ne uračuna prijenos iz prijašnjeg perioda, ostaje kao ukupni šestogodišnji čisti prihod svega iznos nešto niži od stotinu forinti!²²

Od svih materijala sastavljenih prilikom primopredaje gosposkijske, najinteresantniji je svakako pregled stvarnog prihoda gosposkijske uprave, t. zv. Ausweiss uiber

¹⁷ AK, 1787 — Čabar br. 1706.: »Uibernahms Instrument« — Prilog A.

¹⁸ isto — Prilog B.

¹⁹ isto — Prilog C.

Kod opisa visoke peći rečeno je: »Hochofen Gebäu, Gerüstwerkh und Bedachung sehr schlecht, der Hochofen selbst hingegen ganz baufällig. jedoch mit vielen Schliess-Eisen versehen, wozu noch von denen Hämern verschiedene Eisensorten als Welbaumring, Schapotten. und dergleichen zurechen sind, woraus noch einiger Nutzen gezogen werden könnte...«

²⁰ isto — Prilog D.

²¹ isto — Prilog E.

²² isto — Prilog K.

sämmentliche Kammeral-Herrschaft Tschuber Realitaeten und Gefallen. Iz 25 sela prima gospoštijaska uprava — prema podacima blagajne — na osnovu nove urbarijalne regulacije ukupno godišnje 284,5 ručnih i 9727 vučnih robota, što je procinjeno na 574,10 i pol for. Vinsko podavanje iznosi ukupno 165 f. (Gerovo 50, Plešće 25, Prezid 16, Crni lazi 8, Tršće 2, gostiona u Laziću 34 i gost. ona u Čabru 30 for. godišnje). Zatim dolazi desetina: velika 332, 45 f., a mala 43,39 f. Prema tome, zbrojivši robotu, vinsku daću i dvije vrste desetine, izlazi godišnji prihod od tih podavanja na 1115,35 f. Uz to je stavljena napomena, da (prema 6-godišnjem prosjeku) šumarija prima na ime šumske takse godišnje 160,11 for.²³

Sve te materijale, kao priloge primopredajnom aktu, dostavio je Zollner svojim izvještajem od 27. VI. 1787 zagrebačkom administratoratu.²⁴ U izvještaju daje Zollner i neke svoje primjedbe o daljnoj eksploataciji imanja. U pogledu upravnog personala i njegovih prinadležnosti zatekao je ovakvo stanje:

Filip Krampfl, upravnik (Verweser)	for. 365,00
Franjo Sešun, kontrolor (Controlor)	„ 225,00
Martin Mrljak, lugar (Waldhütter)	„ 125,12
Stjepan Malnar, lugar (Waldhütter)	„ 125,12
Luka Mihelić, lugar (Waldhütter)	„ 125,12
Martin Grbac, pandur (Amts Bandur)	„ 79,05
Antun Brovet, pandur (Amts Bandur)	„ 79,05

Zollner je smatrao, da bi nadležnost upravnika i kontrolora trebalo podijeliti tako, da Krampfl ostane upravnik i dobije uobičajenu plaću za takvo mjesto u iznosu od 425 for., a da F. Sešun preuzme dužnost šumara (Waldforster) s plaćom od 365 for. To bi omogućilo, da se uz Mrljaka uzme za čuvanje šuma (umjesto druge dvojice lugara) jedan osposobljeni seljak s nagradom od 60 for., čime se godišnji iznos svih plaća ne bi znatnije izmijenio, a postigla bi se bolja raspodjela poslova.

Na osnovu Zollnerova izvještaja Komora je započela s potrebnim koracima u cilju unapređenja gospodarstva na imanju Čabar. Tako se obratila 28. VI. 1787 svom inspektoru Vončini, koji je službovao u blizini Čabra, s nalogom da izvidi mogućnost eventualnog podizanja prihoda čabarske šumarije (bilo paljenjem pepeljike ili na neki drugi način), jer nije normalno, da se za godišnje plaće šumara i lugara izdaje 365 odn. 125,12 for., a godišnji je prihod šumarije svega 160 for.

Istog dana uputio je zagrebački administratorat i dopis upravi gospoštije Čabar, i tako je započelo normalno korespondiranje između Čabra i Zagreba.²⁵

II. Opis i popis komorske gospoštije Čabar.

Središte gospoštije je mjesto Čabar, po kojem nosi i naziv. Od 25 naselja, koja je gospoštija obuhvaćala, tri se nalaze sjeverozapadno od Čabra, a ostala prema jugozapadu. Između njih, ravno na zapad, smještene su najveće gospoštijске šume. Prema istoku graničio je posjed s Kranjskom.

Veoma iscrpan prikaz stanja čabarskog imanja dao je komorski inspektor Josip Kralj na osnovu svog boravka na terenu 2.—28. V. 1788.²⁶ Prema njegovu opisu, susjedi su imanja: na sjeveru posjed grofova von Kobenzel i gospoštija Snježnik, nekada knezova von Auersperg, a sada grofova von Lichtenberg; oba su posjeda u Kranjskoj. U njenim granicama je i grofovija Kočevje knezova von Auersperg na istoku. Prema zapadu i jugu susjedi su čabarskoj gospoštiji imanja Brod i Grobnik grofova Batthyany. Vidljivi granični znaci jesu: prema Kranjskoj potok Čabranka i rijeka Kupa od izvora do Čabranke prema gospoštiji Brod. Izvor Bela voda označava granično područje prema Snježniku, a na drugim su mjestima postavljeni kameni križevi.

²³ isto — Prilog I.

²⁴ AK, 1787 — Čabar br. 1706.

²⁵ isto.

²⁶ AK, 1788 — Čabar br. 1609.

Dvadeset i četiri naselja, koja su uz središte Čabar sačinjavala komorsku gospoštiju, bila su: Crni lazi, Gerovo, Gorači, Hrib, Kamenski Hrib, Kraj, Kraljev vrh — Vrhovci, Krašicevica, Mali lug, Mandli, Okrivje, Parg, Plešće, Podstene, Požarnica, Prezid, Smrečje, Smrekari, Sokoli, Tršće, Vode, Zamost, Žagari donji, Žagari gornji. Cjelokupno područje posjeda, prema josefinskoj premjeri, iznosilo je preko 43 hiljade jutara (po 1600 kvadr. hvati). Od toga su najveći dio pokrivala šume. Po stanju prilikom predaje imanja Paraviću 1798, sastav zemljišta je bio ovakav:²⁷

visoke šume	. . . . .	jut.	28.426
šumarci i alodijalni posjed	. . . . .	„	9.411
pašnjaci	. . . . .	„	901
seljačko zemljište	. . . . .	„	4.786

Sjedište je gospoštijske uprave u Čabru. Ovo mjesto leži uz granicu prema Kranjskoj, odn. posjeda Kočevje, od kojega ga dijeli Čabranka. Prema zapadu širi se sve do granice s Grobnikom i Snježnikom šuma Dobri vrh. Mjesto leži u dubokoj dolini, okruženo brdima, otkud mu i ime.²⁸

Kao ni na cijelom području gospoštije, tako ni u Čabru nije bilo normalke ili koje druge škole, a isto tako ni bolnice ili sl. U pogledu crkvenog uređenja vrši patronatsko pravo sama gospoštija, koja ima dva župna ureda i više kapelanija; župe su bile u Čabru i Gerovu. Osim rimokatoličkog svećenstva nije na području posjeda bilo drugog duhovništva, jer i stanovništvo pripada isključivo toj vjeroispovijesti. Crkva u Čabru je krajem XVIII. st., prema opisu J. Kralja, bila dovoljno velika i u dobrom stanju, kao i toranj, imala je jedan glavni i 4 sporedna oltara, propovjedanicu, ali nije imala orgulje. Uz crkvu je bio župni dvor s pet soba itd.

Od upravnih zgrada spominje se najprije jednokatni kastelet, podignut na sjeveru mjesta, na uzvišici; zajedno s pomoćnim zgradama procijenjen je na 1.910 for. Zatim su tu bile druge gospoštijske zgrade: kontrolora, lugara, itd., i željezara u ruševnom stanju (vrijedna jedva 150 f.). O tom pogonu Kralj piše:

»Ein Eisen Bergwerk war hier vorhanden, welches jedoch, ohngeachtet eine reichliche Stufe annoch vorhanden wäre, im Jahre 1785 eingegangen ist. — Die Haupt Ursach dieser Metamorphose war die Trägkeit des Landmans in Aushollung der Eisenstufen, wodurch man in die Unmöglichkeit gerieth, die beim zurichten, und Aufsicht nöthige Kösten zu erschwiegen; zu mehreren Fleiss aber dorfte derselbe nach den Landes Satzungen im Ernste nicht angehalten werden.«²⁹

Alodijalno gospodarstvo gospoštije bilo je veoma maleno i nerazvijeno; ni u Čabru ni u ostalim mjestima nije bilo gospoštijaskih hambara ili sl. gospodarskih zgrada od većeg značenja. Alodij se sastojao od nekoliko livada, koje su davane u zakup; za njihovu obradu u vlastitoj režiji trebala bi gospoštijaska uprava svega oko 150 ručnih robota. Uz to je bilo nešto vrtova, koje su upravni službenici upotrebljavali za svoja kućanstva. Vinograda ovdje nije uopće bilo. Ukupna površina alodijalnih livada i vrtova iznosila je 30,10 64 jutara po 1600 kv. hvati.

Stočarstvom se bave samo seljaci ovog kraja i pritom se služe pašnjacima u gospoštijaskim šumama. Uz to drži upravni personal i svećenstvo tek nekoliko komada krava za vlastite potrebe.

Osnova gospoštijaskog posjeda jesu šumska područja. Prema podacima popisa 1788 ta površina obuhvaća 29.720,39 64 jutara; šume su uglavnom u dobrom stanju, osim onih, koje je željezara iskorištavala za dobivanje ugljena. Po vrstama su to ponajviše omorike, jele i bukve, dijelom prikladne za građevno drvo, a sve upotreblijive kao ogrjevno drvo. Šumarski pravilnik nije izrađen, pa nisu ustrojeni ni šumski reviri za sječu i sl. Tu i tamo posjeduju seljaci dijelove zemljišta, sa šumarcima i pašnjacima, na kojima pasu stoku.

Dosadanje iskorištavanje šuma sastojalo se iz pravljenja ugljena za željezaru i obrade drva za građnju i bačve, ali ne u režiji uprave nego sa strane seljaka na posjedu ili izvan njega, koji su plaćali odštetu prema propisanoj šumskoj taksi.

²⁷ Državni arhiv NRH, Arhiv gospoštije Čabar — Instrukcija M. J. Paravića, 1798.

²⁸ vidi i kod Laszowskog, Gorski kotar . . .

²⁹ AK, 1788 — Čabar br. 1609: Popis gospoštije, 29. V. 1788.

Najveću smetnju proširenju eksploatacije šumskog blaga predstavljale su loše prometne veze, zbog čega je prednost imala samo izrada pepeljike.

Od regalnih prava pripadalo je gosposštiji davanje u zakup gosposhtijske mesarnice u Čabru, gostionice u Laziću i prava točenja u selima Crni lazi, Gerovo, Gorači, Plešće, Prezid, Tršće i u Čabru. Na cijelom području posjeda nisu bili uobičajeni privilegirani godišnji ili tjedni sajmovi. Samo na čabarske crkvene svetkovine (kao na blagdan Ivana Krstitelja ili na Antunovo) dolaze kramari, od kojih se prema običaju ne ubire nikakva pristojba. Tako isto nema ni skelarine odnosno mostarine.

Pregled stanovništva na tom području, kao i veličine pojedinih naselja, daje nam tabela s ovim podacima:

1) broj kuća; 2) broj obitelji; 3) muško stanovništvo u naselju; 4) žensko stanovništvo u naselju; 5) ukupan broj stanovnika u pojedinom naselju.

	1.	2.	3.	4.	5.
Čabar	40	44	120	115	235
Crni lazi	26	26	88	85	173
Gerovo	67	73	181	207	388
Gorači	70	71	280	261	541
Hrib	41	44	163	132	295
Kamenski Hrib	8	8	23	27	50
Kraj	14	14	55	44	99
Kraljev vrh — Vrhovci	15	16	51	54	105
Krašćevica	6	6	23	24	47
Mali lug	26	27	71	74	145
Mandl	11	11	32	31	63
Okrivje	34	34	114	123	237
Parg	7	7	23	25	48
Plešće	16	16	47	57	104
Podstene	10	10	37	31	68
Požarnica	21	21	69	73	142
Prezid	81	81	254	284	538
Smrečje	27	29	89	100	189
Smrekari	3	3	16	9	25
Sokoli	12	13	40	33	73
Tršće	21	24	82	67	149
Vode	16	17	48	40	88
Zamost	14	14	34	45	79
Zagari Donji	11	11	34	41	75
Zagari Gornji	35	36	119	118	237
svega	632	656	2093	2100	4193

Najveći broj kućegazda po zanimanju bili su seljaci: uz njih je označeno, da su u Gerovu 3 postolara i jedan kovač, u Goračima 1 stojar, u Kraljevju vrhu 2 postolara. Kod nekih seljaka stavljeno je u napomenu sporedno zanimanje, i to: u Crnim lazima 3 rudara i 1 lugar, u Goračima 12 ugljenara, u Kraljevju vrhu 1 rudar, u Gornjim Zagarima 2 ugljenara, u Tršću 10 rudara, 2 ugljenara i 1 lugar — u svemu 16 ugljenara, 14 rudara i 2 lugara.³⁰ Najviše zanatlija bilo je u Čabru: osim 9 seljaka upisano je 19 kovača, 1 bravar, 3 stolara, 2 postolara i 1 mlinar; ostalih devet obitelji otpada na upravni personal (upravnika, kontrolora, kirurga, župnika, agenta bivše željezarije, službenika koji je vršio premjeru itd.).³¹

Zanimljiva je usporedba ovih podataka sa stanjem koje nam jedno stoljeće kasnije prikazuje »Političke i sudbeno razdijeljenje kralj. Hrvatske i Slavonije« s po-

³⁰ AK, 1788, — Čabar br. 1609. — Prilog G.

³¹ Kod naselja ide numeracija kuća od broja 1 dalje; no ima slučajeva, da se numeriranje nastavlja iz jednog mjesta u drugo: tako Parg—Gorači, Smrečje—Sokoli, Okrivje—Kamenski Hrib, Mandli—D. Zagari, Gerovo—Kraj, te Zamost—Podstene—Smrekari. U naselju Krašćevica popisane su samo kuće br. 20—25, uz napomenu da kuće s nižim brojevima spadaju pod imanje grofa Teodora Batthyany.

dacima popisa stanovništva iz 1880. Kotar Čabar u tadanjoj županiji Modruško-riječkoj protezao se nad teritorijem od 49.458,770 jutara (po 1600 kv. hv.), t. j. uglavnom na jednakom području kao nekadašnja gospostija. Sva naselja komorskog posjeda nalaze se nabrojena u okviru kotara Čabar, u slijedeće četiri općine odnosno šest naselja:

1. općina Čabar, mjesto Čabar: Čabar, Crni lazi, Kraljev vrh — Vrhovci, Tršće, Žagari gornji; mjesto Gorači: Gorači, Parg;

2. općina Gerovo, mjesto Gerovo: Gerovo, Lug mali, Smrečje, Sokoli, Vode; — mjesto Hrib: Hrib, Kraj, Krašićevica;

3. općina Plešće, mjesto Plešće: Plešće, Hrib Kamenski, Mandli, Okrivje, Podstene, Požarnica, Smrekari, Zamost, Žagari donji;

4. općina Prezid, mjesto Prezid: Prezid; te neki zaseoci iz mjesta Gorači.

Površina ovih općina, broj kuća odnosno stanovnika 1880 iznosili su:

1. Čabar	19.357,290 jutara,	345 kuća,	2033 stanovnika,
2. Gerovo	21.932,290 „	375 „	1839 „
3. Plešće	2.763,1580 „	163 „	830 „
4. Prezid	5.405,210 „	233 „	1407 „
s v e g a	49.458,770 jutara,	1114 kuća,	6109 stanovnika. ³³

Iz toga se vidi, da kod Čabra i Gerova velik dio, kao i prije, otpada na šumsku površinu. Na čitavom području iznosi povećanje kuća odn. obitelji kroz ovo stoljeće gotovo 100° %, dok je kod stanovništva broj muških neznatno smanjen (1979 prema 2093), a kod žena gotovo 100° % povećan (4130 prema 2100). Prema tome je krajem XVIII. st. na jednu kuću ili jednu obitelj otpadalo po 3 muškarca i 3 žene, a stotinu godina kasnije u prosjeku po 2 muškarca i 4 žene.

Od preko tisuću i sto kuća 1880 otpadaju 34 na uže područje prijašnjih 25 naselja (855 kuća), a ostatak na razne zaseoke (259 kuća). Dok neka mjesta bilježe i nazadak (najviše Hrib, smanjen od 41 na svega 6 kuća), dotle se najveće povećanje zapaža u Prezidu (73 kuće) i Gerovu (52 kuće). S ukupnih 273 kuće ova dva mjesta vode po brojnosti, a za njima su još s preko pedeset kuća: Gorači (63), i Žagari gornji (52), dok je Čabar od 40 došao na 48 kuća.

Položaj seljačkog stanovništva u gospostiji prikazuje nam se 1788 ovako: dok je željezara u Čabru poslovala, velik dio stanovništva nalazio je ondje uposlenje. Međutim, kad je 1785 pogon zatvoren, počeli su se baviti trgovinom lovorovim lišćem, smokvama, začинима, južnim voćem itd. Iz Primorja: sol, vino i žito ponajvećma isporučuju u Hrvatsku. Najbliži gradovi za trgovinu su Rijeka i Karlovac, udaljeni 7 odnosno 15 njem. milja.

Najveće zlo je u lošem zemljištu, koje osigurava prehranu stanovništva tek za četvrt godine. Uz to, zbog jake zime, nema zimskih usjeva. Seljaci obrađuju plugom tek mali dio polja, dok se veći dio okapa. Što se tiče stoke, premda za ljetnu ispašu dostaju pašnjaci u gospostijskim šumama, nedostaje zimske krme u sijenu i slami.³⁴

Plodnost zemljišta, koja se ponajviše nalaze na brežuljcima, je slijedeća: od jednog požunskog mjerova pšenice 2,5 mjerova; ječma 2,5, zobi 3, prosa 8, heljde 3. (Prosječna težina po jednom požunskom mjerovu iznosi u librama: kod pšenice 75, ječma 50, zobi 40, prosa 50 i heljde 35.) Drugih žitarica ne uzgajaju. Vinograda također nema, a i ne može ih biti zbog velikih mrazeva koji se dugo zadržavaju. Ispaša za stoku je tokom ljeta dobra, ali zbog kvalitete tla oskudna, premda dostaje za postojeće stanje stoke.

Međutim, kad bi i bilo više proizvoda s ovog zemljišta, oni bi ponajviše mogli služiti poboljšanju ishrane stanovništva, jer bi se zbog pomanjkanja cesta teško viškove izvozilo. Kroz taj brdoviti kraj može se putovati tek pješke ili najviše uz tovarnu stoku. Takvo stanje ima tu prednost, što zbog njega ne dolazi do prolaza vojnih jedinica, pa to seljake oslobađa obaveze ukonačivanja vojske.

³² Izd. Statističkog zavoda: Političko i sudbeno razdjeljenje Kralj. Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1889.

³³ isto, s. 43—44.

³⁴ Usp. i Erceg, Ekonomski položaj...

Slaba mogućnost odvoza koči i jaču eksploataciju šume, kako od strane gospoštije tako i po seljacima. Seljak proizvodi samo bačvarsko drvo, šindru, pepeljiku i građevno drvo.

U jednom dopisu kotrolora Franje Sešuna od 3. III. 1791 opisano je stanje putova na području imanja ovako:

»... so ist seit dem Jahre 1778. folglich innerhalb dreyzehnen Jahren gar nichts geschehen, und der alte schmale Fussweg dergestalt zerüttet worden, dass die Reisenden im Winter, und bey nassen Wetter nur mit äussersten Gefahr die Reise über diese Gebürg—Gegenden machen können; wannenhero viele, und die meisten Inwohner aus Krain, die vorhero die kürzere Reise über Chabar nahmen, zu ihrer Sicherheit lieber einen weiteren Umweg nach Fiume nehmen, und nur die zu allernächst wohnenden (gemeinlich aus Noth) ihre Reise hierzu einrichten.

Die Folgen davon sind: dass die Herrschaft seit dreyzehnen Jahren den Weegzoll ganzlich, und einen beträchtlichen Theil der Weinschanks—Einkünfte verlohren, und das Publicum alltäglich eben so gekranckt ist, weil Salz, Geträyde, Weinn, und andere Lebens—Mitteln aus Fiume, und Buccari durch eine von 51 xr. bis auf 1,25 for. und drüber erhochete Fracht von einer Pferd—Last in einen ausserordentlich theuren Preyss gestiegen sind...³⁵

Prena izvještaju inspektora Kralja (1788), prosječna cijena živežnih namirnica i druge robe kod prosječnog uroda u tom kraju iznosi:

za požunski mjerov pšenice for. 3,24, ječma 2,00, zobi 1,30, prosa 2,16, heljde 1,42, graha 3,24, leće 6,00, graška 4,15; akov vina 5,20; rakije 14,24; hvat tvrdog drva 2,40, mekog drva 1,45; sto libri sijena 0,48, slame 0,24; sto komada kupusa 1,42; libru lana ili konoplje 0,12; požunski mjerov krupira 0,51.

Raspodjelu stoke, t. j. konja, volova, krava, ovaca, gusaka i pčela po pojedinim naseljima pokazuje tabela s podacima za seljačka gospodarstva na području gospoštije Čabar, sa slijedećim rubrikama:

1. broj obitelji; 2. broj konja; 3. broj volova; 4. broj krava; 5. broj ovaca; 6. broj gusaka; 7. broj pčelinjih košnica.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Čabar	44	8	5	21	39	—	4
Crni lazi	26	23	22	71	129	32	1
Gerovo	73	54	50	50	104	119	2
Gorači	71	10	87	219	254	40	10
Hrib	44	4	33	88	358	43	7
Kamenski Hrib	8	—	12	17	58	—	—
Kraj	14	12	7	20	137	30	—
Kraljev vrh — Vrhovci	16	13	22	36	75	10	—
Krašičevica	6	—	10	13	121	—	2
Mali lug	27	—	8	8	23	7	—
Mandli	11	4	11	22	—	—	—
Okrivje	34	—	28	80	197	45	10
Parg	7	4	8	23	22	20	—
Plešće	16	5	16	22	6	31	1
Podstene	10	3	—	30	22	—	3
Požarnica	21	—	13	47	74	24	3
Prezid	81	30	56	171	300	138	8
Smrečje	29	—	10	12	33	22	—
Smrekari	3	—	—	9	—	—	—
Sokoli	13	7	—	18	32	24	—
Tršće	24	21	25	41	66	—	5
Vode	17	6	6	18	36	6	—
Zamost	14	2	12	22	—	—	1
Zagari Donji	11	3	12	19	31	43	5
Zagari Gornji	36	4	41	99	39	—	15
s v e g a	656	213	494	1176	2156	634	77

³⁵ AK, 1791 — Čabar br. 581.

Urbarijalne obaveze kmetova možemo podijeliti u tri grupe: podavanje novčano, prirodno i radno. Redovno novčano podavanje je kućarina, Haus—Zins, koja iznosi jednu forintu godišnje po kući. O tome određuje urbar u članu IV 1: »Vszaki kmet, y selyar szvoju hisu imajuchi dusen je brez vszakoga vun yemlenya, iliti razlucheny Gozponu szvomu Zemelszkomu vszako letto jeden rainski na dva krat, to je to pol rainskoga na Szvat. Juraja, pol pako na Sz. Mihalya dan dati; Selyari pak pri drugeh sztojehi od ove plache jeszu szlobodni.« Osnovno prirodno podavanje je velika i mala desetina; ona se daje umjesto inače uobičajene devetine. Crkvena desetina ne postoji, već župnici uživaju od feudalne desetine redovno jednu trećinu. Uz to su kmetovi obavezni i na opskrbu gosposkijske kuhinje izvjesnim živežnim namirnicama. Radna obaveza je tlaka ili robota, koja za čitavo selište iznosi 104 ručne robote na godinu, za želira 18 ručnih robota, a za podželira 12; k tome je kmet obavezan i na podvoz pod određenim uvjetima.

Veličina čitavog kmetskog selišta utvrđena je u prvom dijelu urbara ovako:

»§ 1. Pokehdob vszakojachke dache y szlusbe urbarialszake k szeliscsa naredyenu morajuszze prizpodobiti, szelische pako neje vszigder jednako, nego k kotara sztalishu y k drugovi kakvoigoder szela onoga haszni, ali kvaru morajuszze prumeriti, zato vu ovih szelati grunt iliti fundus nuterni czeloga szeliscsa kmetszkoga, to je to hisno meszto, dvorische, verh, y skedeny na dve posunszke drevenske szetve prosztran biti mora, tak ako kai vu ovoga fundusa sirini od dveh posunszkih drevenkij bi zfalelo, ono sze vu zvunszkim prisztoyalischu, to je to iz oraneh zemely, ali szenokoss mora pridati, kajsze pako goder od dveh possunszkih Dervenikih visse naide, onosze k oranem zemlyam, ali k szenokosham pridati mora; ako bi pako sirina grunta za jednu szamo stertinku od dveh posunszkih drevenkij veksa bila zbog maloche dugovanya prestimatizse nemora.

§ 2. Iz prisztoyaliscsa zvunszkoga za czelo szelische kmetszko zemlye orane ralyi oszumnaiszt, zmed koih vszaka raly z dvemi posunszkimi drevenkami obszetaszse more; szenokosha pako na devet koszccev kojaszze chez letto szamo jeden krat koszi, imaszze k czelomu takvomu gruntu pridati.

§ 3. Akobi pako iz oraneh zemely, ali szenokoss kai zfalelo, onosze takvem nachinom zpuniti mora; naimre: da nameszto jedne raly zemlye jeden koszcetz, ali pak, nameszto jednoga koszczt jedna raly zemlye odredi tak da kadesze takvo nadomeschenyeprijeti, ali takai gde falinga nuternyega szeliscsa fundusha z oranum zemlyum ali szenokossom nadomeszasze budi jedno, budi drugo podlosniki szlobodno brez vszake dacse, y neszpake iliti neprilike vsivali budu.

§ 4. Koja goder od czeloga szeliscsa, gore rekena jeszu ona od pol, cseterte ali oszme sztranke szeliscsa priszpodobno razumevajuszze.«³⁶

Prema procjeni inspektora Kralja u maju 1788 iznosila su seljačka podavanja:

a) jedno čitavo selište davalo je:

kućarine	for. 1,00
za gosposkijsku kuhinju (Culinaria)	„ 0,51
za dugu vožnju i sječu drva	„ 0,80
godišnjih 104 robotnih dana po 10 krajcara	„ 17,20
Desetina se davala uvijek u naturi, pa je zbog toga posebno obračunata.	
Svega po jednom selištu	for. 20,31
odnosno za svaku 18 selišta	„ 3,26 i 3 8

b) želir, koji ima kuću, ali nema selišnu zemlju, davao je:

kućarine	for. 1,00
18 ručnih robota po 10 krajcara	„ 3,00
dužan je isjeći 12 hvata ogrjevnog drva	„ 0,10
Svega po jednom želiru	for. 4,10

³⁶ AK, 1788 — Čabar br. 1609. — Prilog C. »Urbarium«. To je prijepis urbara, sastavljenog 8. V. 1779 u Čabru.

c) podželiri, koji nemaju svoje kuće, davali su:

12 robota godišnje po 10 krajcara	for. 2,00
sječu 1.2 hvata drva	„ 0,10

Svega po jednom podželiru for. 2,10

Osnovna je karakteristika seljačkog posjeda na području gospoštije Čabar, da u stvari nekoga selišnog seljaštva, koje bi držalo veće komplekse selišne zemlje, i nema. Od ukupno 604 seljačkih domaćinstava 1788 svega 42 imaju selišnu zemlju, i to na čitavom posjedu 5,3 8 selišta (svako domaćinstvo po 1 8, tek jedan kmet drži 2 osmine). Uz 16 podželira, glavnu masu seljaka tvore želiri — 546 obitelji odn. domaćinstava. Međutim, ovi želiri nisu bezemljaši u pravom smislu, jer imaju i nešto zemljišta. a s obzirom na to, da niti gospodarstva koja se računaju kao selišna, ne prelaze 1 8 selišta, to neke velike razlike među njihovim gospodarstvima nema.⁸⁷

Sveukupni prihod gospoštije procijenjen je 1788 na for. 3.571,44 i 19 24. Od toga dolazi: na 42 seljaka s po 1 8 selišta for. 146,54.1 8, na 546 želira 2279,00, na 16 podželira 34,40.

(NB: jedan selišni seljak ima 2'8 selišta i plaća za tu drugu osminu sve osim kućarine; četiri želira imaju po dvije kuće, za koje plaćaju samo kućarinu.)

Raspodjelu ovih kategorija po naseljima pruža slijedeća tabela:⁸⁸

(1. sa 1 8 sel.; 2. želiri; 3. podželiri; 4. ukupno)

	1.	2.	3.	4.
Čabar	3	6	—	9
Crni lazi	—	25	—	25
Gerovo	—	65	7	72
Gorači	1	69	—	70
Hrib	3	36	—	39
Kamenski Hrib	—	8	—	8
Kraj	—	13	—	13
Kraljev vrh — Vrhovci	4	11	1	16
Krašićevica	—	6	—	6
Mali lug	—	26	1	27
Mandli	—	10	—	10
Okrivje	6	26	1	33
Parg	—	7	—	7
Plešće	—	14	—	14
Podstene	—	10	—	10
Požarnica	6	14	—	20
Prezid	7	73	1	81
Smrečje	1	26	1	28
Smrekari	—	3	—	3
Sokoli	—	11	1	12
Tršće	6	17	3	26
Vode	—	15	—	15
Zamost	—	13	—	13
Žagari Donji	—	12	—	12
Žagari Gornji	5	30	—	35
Svega	42	546	16	604

⁸⁷ AK, 1788 — Čabar 1609. — Prilog: Urbarijalne tabele.

Prema podacima urbarijalnih tabela 1779 imali su seljaci u svom posjedu:

»Odlučenye Szelischa

— nuterni Grunt, posunski vagan 139,7/8

— zvuński Grunt

a) Rali Zemlye illi mekog 797,1/8

b) Rali Germja . . . . . —

c) Rali Koloszeka . . . . . —

d) Koszci Szenokosse 150,1/2

⁸⁸ AK. 1788 — Čabar 1609: Popis gospoštije »Zwoter Abschnitt — Gegenstände die sich eingehlner weise auf yede Ortschaft beziehen«. Ovdje su prikazana pojedina-

Ovdje je robota proračunata kao da je kmetovi reluiraju po 10 krajcara. Međutim, u pogledu robote stanje je kod gospoštijске uprave bilo slijedeće: od prestanka rada rudarskog pogona i željezare (do event. oživljavanja poslovanja bilo pepeljikom, sjećom drva, gradnjom cesta ili sl.) robotna se obaveza svakogodišnjim ugovorom otplačivala s 5 krajcara za jedan dan ručne tlače (osim u selima Gornji Zagari i Crni lazi). Ipak je J. Kralj unio u proračun svaku robotu po 10 krajcara, kako je to odgovaralo i urbarijalnim popisima. Ukupna robotna obaveza svih seljaka dosegala je godišnje do deset hiljada radnih dana.

Daljnji prihod gospoštijске uprave od seljačkog podavanja su velika i mala desetina. Prema devetgodišnjem prosjeku iznosila je velika desetina (nakon odbitka trećine za župnike) 373,37 f., a mala desetina 43,58.2 3 f. Vrijednost ovog podavanja 1779—87 daje tabela s rubrikama: 1) godišnja vrijednost velike desetine, nakon odbitka 1 3; 2) godišnja vrijednost male desetine, uključivši i župničku trećinu.³⁹

	1.	2.
1779	274,30	49,42
1780	430,25	106,18
1781	388,22	71,24
1782	372,31	73,27
1783	435,54	58,25
1784	298,44	76,49
1785	313,16	32,13
1786	429,44	61,47
1787	418,54	63,38

Desetinska obaveza obuhvaćena je u petom dijelu urbara: »Od Deszetine Gozpoczke in Gorne Dache«, gdje se u 1. čl. utvrđuje što ulazi u to podavanje.

»§ 1. Od zemlje priroda psenicze, boba, jachema, sita, haide i zobi (vun vzemsi ona, koja sze na vertu priradyiu) kak ne manye od csemelczev, janczev koteri sze ono letto polegu, dusni szu podlosniki gozpode szvoje pravichno desseto vu nature dati, tak nis.ar manye da zemelszka gozpoda na meszto deszetoga niti peneze, niti drugoga kai vuzimati budu mogli. Kadebi pako iz janczev, kozlichev y csmel deszeto iziti nemoglo od vszakoga jancza pilatiti dusen bude 4, od jednoga kozlicha 3 x, od jednoga csmelszkgoga kossa pako 6 x.

§ 2. Ovakovo pak deszetine pobiranye poleg naredbe 96, Arla 1647. dalye od Ivanya odvlechi sze nebude imalo, deszetina pako zemlje prirogvenya do Kraljevoga iliti do dneva Sz. Stephana Kralya (ako drugach zlocheszto vreme ne prepRechti) dokonchati sze bude moralo...«⁴⁰

Osim prihoda od urbarijalnih podavanja seljaka, gospoštijска uprava je također imala koristi od davanja regalnih prava u zakup. Od šumarije, pak, navodi se u elaboratu J. Kralja kao prijašnji prihod oko 200 for. godišnje, što ih je davala željezara za sječu potrebnog drva; gospoštija sama nije izravno upotrebljavala šumsko blago, već ga odstupa pojedinim seljacima sa posjeda ili izvan njega, prema utvrđenoj šumskoj taksi, i to kao drvo na panju, koje oni prerađuju i nose na Rijeku. Devetgodišnji pregled ovog prihoda iznosi slijedeće svote: 1779 for. 196,39.½, 1780 for. 232,39.½, 1781 for. 241,09, 1782 for. 178,51, 1783 for. 182,29, 1784 for. 149,00.½, 1785 for. 129,08, 1786 232,55.½, 1787 for. 117,46. Prema tome, jednogodišnji prosjek iznosio bi 184,30 for., kao što je Kralj unio u proračun.⁴¹

čna naselja u tri podgrupe podataka (Juridische, Politische und Wirthschafts—Gegenstände).

Usporedi stanje u fužinskom kastelanatu, kod I. E r c e g a, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. stoljeća, Zbornik Hist. inst. JA/II, Zagreb 1959.

³⁹ Pošto su u popisu J. Kralja dati takvi podaci, nismo smatrali prikladnim izračunavanje 2/3 male desetine kod godišnjih iznosa.

⁴⁰ AK, 1788 — Čabar 1609. — Prilog C. Urbar V.

⁴¹ Prilikom preuzimanja gospoštije 1787 komorski je izaslanik Zollner procjenio ove prihode s godišnjim iznosom od 160,11 forinti.

Regalna prava omogućavala su gospoštiji ove prihode:

u Čabru: zakup ribarenja u Kupi i Čabranki	for.	10,23
zakup pilane	„	3,12. ^{3/4}
od mesarnice dobiva gospoštija volovske jezike, što je procijenjeno	„	4,00
za gostionicu plaća kirurg zakupnine	„	30,00
u Tršću: za regalno pravo točenja	„	11,00
u Crnim lazima: za regalno pravo točenja	„	16,15
u Plešću: za regalno pravo točenja	„	41,00
u Goračima: za regalno pravo točenja	„	10,00
u Prezidu: za regalno pravo točenja	„	27,00
u Gerovu: od zakupa gospoštijske gostionice	„	34,03
za regalno pravo točenja	„	80,00

Vidi se, da je najveći prihod od regalnog prava točenja, što ga seljaci plaćaju gospoštiji. O tome kaže urbar: »Poleg articula 36. leta 1550. kerchma vinszka cd dneva s. Mihalya do dneva bosichneh szvetkov kmetov szlobodna bude.«⁴² Na drugom pak mjestu određuje: »Poleg razuma articula 18. ga Decretuma 5. ga Vladislava Kralya tulikaishe articula 22.1729. vszakojachko vadashenye iliti lov ptich i rib lovinah vu ribnih vodah y potokih szamoga gozpona je, i zato vszem kmetom kai naiostrese prepovedasze.«⁴³

Pošto je zbrojio sve prihode gospoštijske uprave u Čabru, kako smo ih gore naveli, komorski inspektor Josip Kralj procijenio je godišnji iznos primanja na ovom posjedu s 3,571.44 i 19/24 f. Ukupne rashode za personal, uključivši i prinadležnosti župnika, ubilježava u svoj elaborat s 1,376.52 f.; tako, da čisti prihod iznosi godišnje 2,194.52 i 19 24 f. Uzevši tu svotu kao 4½% kamata od kapitalizirane sume vrijednosti imanja, uz 1,931.10 f. za zgrade i 941,3½ f. za pokućstvo i oruđe, ukupna vrijednost gospoštije Čabar iznosila je po Kralju 1788 51,647.27 i 11 18 f.⁴⁴

III. Komorska uprava na čabarskom posjedu 1787 — 98.

Na traženje Komorskog administratorata u Zagrebu dostavio je čabarski upravnik 9. IX. 1787 detaljne podatke o personalu gospoštijske uprave. »Conduite Liste über die in dieser Kameral Herrschaft Tschuber angestellte unter- und Beamten« sadrži osam rubrika: vrstu službenika, položaj, ime i prezime, starost, godine službovanja, spremu, poznavanje zemalja, vladanje.⁴⁵ Podaci koje tabela pruža jesu sljedeći:

1. upravnik Filip Krampl, star 53 god., s 35 god. službe; govori njemački, slovenski i nešto latinski. Službovao je kod Rudarske uprave u Idriji i željezare u Čabru; poznaje računarsku, rudarsku i šumarsku službu.
2. kontrolor Franjo Sešun, star 30 god., sa 6 god. službe; govori njemački, latinski, slovenski i hrvatski. Službovao je po Hrvatskoj; poznaje administrativnu i računarsku struku.
3. lugar Martin Mrljak, star 32 god., s 18 god. službe; govori slovenski i njemački. Službovao u Idriji i Čabru; poznaje šumarsku službu.

⁴² Urbar II 1. — Na drugom mjestu (V I 4) stoji: »Akoprem kerchma kmetom vu gore napisanom sztanovitom vremenu bila bi dopuschna, nistar manye vendar kadesse goszpoczka kerchma za vezda nahaja, ali napotlam napravi, vu takovi kerchmi ali ostarri vszakojachkoga napitka tochenye czelo letto goszponu szlobodno bude, y to tak vina, kak sganicze y pive kojeh napitkov pripravlyane szamomu goszponu zemelszkomu dopuschno je.«

⁴³ Urbar VI/3.

⁴⁴ Kod donacije gospoštije M. J. Paraviću bila je vrijednost imanja procjenjena na 41,317.10 forinti. — Arhiv gosp. Čabar, Instrukcija.

⁴⁵ AK, 1787 — Čabar br. 2418.

I. Karaman

4. lugar Stjepan Malnar, star 45 god., s 11 god. službe; govori hrvatski. Službovao samo u Čabru; poznaje svoju službu, nepismen.
5. lugar Luka Mihelić, star 47 god., s 11 god. službe; govori hrvatski. Službovao samo u Čabru; poznaje svoju službu, nepismen.

U spomenutom dopisu nisu obuhvaćeni gosposki panduri. Međutim, jedan kasniji dokumenat daje za njih ove podatke:

6. pandur Martin Grbac, star 23 god., s 5 god. službe; govori hrvatski.
7. pandur Antun Brovet, star 48 god., s 3 god. službe; govori hrvatski.⁴⁶

Nekoliko dana kasnije, 12. IX. 1787, dao je upravnik F. Krampl i podatke o godišnjim primanjima upravnog personala u vojničkoj godini (t. zv. »Militär-Jahr«, koje ide od 1. XI. — 31. X.), kad je imanje prešlo u ruke zagrebačkog administratora, a 21. XI. 1787 poslao je pregled za iduću g. 1787 8.⁴⁷ Prema ovim pregledima, nalazimo uz spomenutih sedam službenika još i župnika u Čabru. Obračun primanja pojedinih službenika daje nam ovu sliku:

— upravnik: redovna plaća	f.	273,45	
dodatak za konja, dnevno			
po 15 krajcara	„	91,15	
deputat drva, godišnje			
10 hvati po 4 forinte	„	40,00	for. 405,00
— kontrolor: dnevno po 34 krajcara			„ 206,50
— lugari: dnevno po 24 krajcara	a) f.	125,12	
	b) „	125,12	
	c) „	125,12	„ 375,35
— panduri: dnevno po 13 krajcara	f.	79,05	
za uniformu godišnje	„	14,38	
za 4 para opanaka	„	7,40	
	a) „	101,23	
	b) „	101,23	„ 202,46
— župnik Franjo Ks. Huss:			
godišnja plaća	f.	95,00	
posebni dodatak	„	50,00	
za ogrjevno drvo	„	11,40	„ 156,40

Ovo osoblje, koje je komorska uprava zatekla od ranije, zadržano je i nadalje. Upravnik Filip Krampl i kontrolor Franjo Sešun nastavili su da i nadalje vode upravu gosposki Čabar, sve do smrti F. Krampla 1795.⁴⁸

Nepunu godinu dana, otkako je imanje bilo podvrgnuto komorskoj upravi u Zagrebu, ova je dobila ponudu za arendaciju Čabra. U prijedlogu koji je izradio 2. III. 1788 u Brodu na Kupi upravnik tamošnjeg dobra Johann Georg Repser, navodi se, da je jedno društvo — kojemu je poznato slabo stanje gosposki, kao i njegovi uzroci — spremno da pod izvjesnim uvjetima preuzme eksploataciju Čabra. U tu svrhu je Repser, koji kaže da je i sam član tog društva, podnio u dvanaest točaka uvjete za taj posao (»Eine Gesellschaft, welcher der geringe Ertrag von der Herrschaft Chabar eben so bekannt ist als die Ursachen warum er nicht höher seyn kan, wäre entschlossen, gedachte Herrschaft unter beyliegenden verzeichneten Bedingnissen in Bestand zu nehmen...«)⁴⁹

Ti se uvjeti sastoje u ovome: 1) društvo se obvezuje isplaćivati godišnju zakupninu u iznosu od 2.000 forinti, i to u polugodišnjim obrocima; 2) ako bi se našlo na području gosposki željezne rude, to bi se još za upotrebu zgrada željezare plaćalo godišnje po 300 forinti; 3) svi popravci zgrada i sl. padaju isključivo na teret dru-

⁴⁶ AK, 1789 — Čabar br. 1727.

⁴⁷ AK, 1787 — Čabar br. 2451; AK, 1788 — Čabar br. 258.

⁴⁸ Laszowski, Gorski kotar..., na str. 56 netočno navodi, da je F. Krampl nakon prestanka rada željezare »otišao u Idriju«.

⁴⁹ AK, 1788 — Čabar br. 867.

štva; 4) društvo jamči za sva eventualna oštećenja, zbog čega će se kod preuzimanja dobra postojeće stanje pregledati i utvrditi po stručnjacima, s procjenom vrijednosti u novcu; 5) zapuštene šume dat će društvo na vlastiti trošak stručno urediti za normalno gospodarenje; također se obvezuje da ne će prekoračiti dozvoljeni godišnji ospeg sječe drva; 6) brinut će se oko normalnog prirasta šume; 7) pružat će na vlastiti trošak pomoć gospoštiji pri izvršavanju sudske i političke vlasti.— Za uzvrat društvo sebi osigurava: 8) da se ubuduće ne će povećati porez koji leži na imanju; 9) da ne će snositi troškove premjere koja se upravo vrši; 10) da ne će snositi izdatke na teret gospoštije, koji bi nastali bez krivice zakupaca; 11) da može preuzeti sva regalna prava, koja spadaju na gospoštiju prema postojećim propisima i urbaru; 12) s obzirom da taj posao zahtijeva u početku velike izdatke, a prihod će biti minimalan, to društvo osigurava sebi minimum od dvanaest godina kao rok trajanja ovoga zakupnog odnosa, kako bi moglo sa sigurnošću izvršiti na imanju sva potrebna poboljšanja.

O tom prijedlogu obavijestio je Komorski administratorat u Zagrebu 5. III. 1788 nadležni forum i dao pristanak na takav zakup, ukoliko ne postoji namjera, da se gospoštija odmah proda.⁵⁰ Međutim, čini se da su nadležne oblasti čvrsto odlučile da ovo dobro prodaju pa je zbog procjene stvarne vrijednosti gospoštije upućen onamo još iste godine inspektor J. Kralj. On je svoj posao doista savjesno izvršio i dao o tome obilnu dokumentaciju kao prilog svom izvještaju potpisanom u Čabru 29. V. 1788:

»Zur endlichen Erledigung der mir untern 12. Apr. 1788 und No. 896 zugemutheten Aufbothe, schliesse ich die vom 2. ten bis 28. ten May incl. vollgebrachte Beschreibung der K. Kameral—Herrschaft Csabar sub ./ samt Allegaten von A. bis L., dann die unvorgerifliche Meinung, was ich nach eingesehenen Csabarer Wirtschaftslauf, darann zu verbessern glaubte sub ./ bei, und unterbreite beedes der gnäd. Beurtheilung, und weiterem Veranstaltung Einer K. Administration.«⁵¹

Bogatu gradu, koja prikazuje gospoštiju Čabar krajem XVIII, st., kako ju je vidio inspektor Kralj, dali smo kod opisa i popisa gospoštije.

Komorska uprava primila je još jednu ponudu za uzimanje imanja Čabar u zakup, i to od strane Stjepana Celčića, zagrebačkoga županijskog suca. U svom podnesku iz Ravne Gore od 8. XII. 1790 predlaže on da posjed uzme u dvanaestgodišnju arendu, sa zakupninom od 1000 forinti godišnje. Uz druge uvjete, zakupnik je zahtijevao da mu se odobri hiljada jutara šume za krčenje itd.⁵²

Gospoštijaska uprava morala je Komorskom administratoratu u Zagrebu dostavljati redovno detaljne izvještaje o svom radu, financijskom i gospodarskom poslovanju, i izrađivati godišnje proračune prihoda i izdataka kao i utroška robote. Također su i zapisnici licitacija zakupa regálnih prava i sami zakupni ugovori slani administratoratu na pregled.

Upravnik F. Krampl i kontrolor F. Sešun održavali su više puta mjesečno sastanke, na kojima su pretresali tekuće poslove. Zapisnici ovih sjednica za pojedine mjesce nalaze se u komorskom arhivu; isprva imaju naslov »Berg-Consultation« — zacijelo preostatak iz vremena, kad je upravu imala rudarska oblast iz Idrije, a od septembra 1787 samo »Consultations-Prothocoll«.⁵³ Diješe se u četiri odjeljka: Ad Rubricam Taggebaude; Ad R. Waldweessen; Ad R. Extraordinaria; eingegangene Exhibita. Karakteristično je, da su prva i treća rubrika redovno vrlo oskudne, druga nešto obimnija, a najviše je podataka o administriranju.

Svake godine je gospoštijaska uprava izrađivala proračun svojih novčanih primitaka i izdataka za iduću vojničku godinu.⁵⁴ Tokom godine je upravnik bio dužan dostavljati komorskom računarstvu na reviziju blagajničke dnevnike: »Journal der Königlichen Verwees-ams Kassa in Tschuber von ... bis ...«, u kojima su ubilježene sve, pa i najmanje svote.⁵⁵

⁵⁰ isto.

⁵¹ AK, 1788 — Čabar br. 1609.

⁵² AK, 1790 — EE. br. 146.

⁵³ AK, 1787 — Čabar br. 1937, 2566.

⁵⁴ AK, 1788 — Čabar br. 136.

⁵⁵ AK, 1788 — Čabar br. 1278.

Proračuni su rađeni i za godišnju obavezu seljačke robote. Od 9828 dana ručnih robota, koliko su kmetovi trebali prestirati 1790/1, upravnik je predvidio, da će 2926 robota utrošiti na razne poslove gospoštije. Među ostalim: za izradu i dopremu 12 hiljada komada šindre 554 dana, sjeću i dovoz ogrjevnog drva 498 d., izradu i prevoz pepeljike 700 d., popravak gostionice u Laziću i župnog dvora u Gerovu 390 d., obradu vrtova 90 d., prijenos korespondencije 234 d.⁵⁶

O iskorištenoj roboti, kao i onoj koju su seljaci otkupili tokom godine u novcu, dostavljani su komorskoj upravi tromjesečni izvještaji, s podacima o zaostaloj roboti, utrošku na pojedine vrste poslova, roboti reluiranoj u novcu itd.⁵⁷

Sav taj materijal ostajao je nakon pregleda kod Komorskog administratorata u Zagrebu, koji je na taj način mogao uvijek biti informiran o kretanju poslova na čabarskoj gospoštiji.

Upravnik Filip Krampl umro je, nakon mjesec dana bolovanja, 25. VII. 1795, o čemu je kontrolor F. Sešun izvjestio idući dan administratorat.⁵⁸ Primivši tu obavijest, Komora je 2. VIII. 1795 izdala nalog svom kastelanu u Fužinama Josipu Stipanoviću, da odmah krene u Čabar, kako se do dolaska novog upravnika, koji će uskoro biti postavljen, ne bi dogodile kakve neprilike na gospoštiji ili nanijela nepravda udovici pokojnika.⁵⁹

U istom nalogu (o kojem je obaviješten i F. Sešun, s pozivom da Stipanoviću pomogne u radu) date su u sedam točaka upute Stipanoviću, prema kojima je trebalo: da zaključi blagajnički dnevnik za mjesec juli 1795; pregleda stanje u blagajni i pred udovom upravnika je zapečati i preda joj ključ, da ga drži kod sebe do dolaska novog upravnika; utjera i likvidira sve eventualne zaostatke; pozove sve zakupce regalnih prava i s njima ustanovi točno koliko su uplatili na ime zakupnine do smrti F. Krampla, kao i da uspoređi ove podatke s upisima u knjigama; izradi pregled zakupnih obroka s rokom uplate; pregleda po inventarima sve zalihe, oruđa i sl.; sve službene spise spremi u jednu sobicu, zapečati je i ključ također preda udovi upravnika; udovi isplati sve prinadležnosti do kraja 1795; neka event. uplate i isplate od 1. VIII. privremeno vodi kontrolor Sešun.

Primivši nalog s gornjim uputama, kastelan Stipanović krenuo je 10. VIII. 1795 u Čabar i izvršio sve zadatke, o čemu je poslao izvještaj u Zagreb 10. IX.⁶⁰

Za nasljednika Filipu Kramplu određen je uskoro Stjepan Čabrian, kojem je po običaju administratorat dao opsežne instrukcije. Kako se vidi iz akta o imenovanju Čabriana upravnikom (9. IX. 1795), on je prije službovao na imanju obitelji Erdödy i sam je molio da mu se dodijeli položaj upravnika na čabarskom posjedu («... derselbe durch mehrjährige Dienste bei der Graf Erdödy'sche Familie sich eine praktische Wirtschaftskännntniß erworben hat...»)⁶¹ Istim aktom određena je Čabrianu plaća u godišnjem iznosu od 303,45 f., s dodatkom za konja od 91,15 f.; također mu pripada svake godine 10 hvati ogrjevnog drva, a ima i pravo da se koristi vrtom uz kuću, što je sve zajedno procijenjeno na daljnjih 49,29¹/₂ for.

Za uvođenje novog upravnika u dužnost uputila je zagrebačka administracija dopis spomenutom kastelanu u Fužinama Stipanoviću. Međutim, pretpostavljajući da je on možda već napustio Čabar, poslan je alternativno isto takav nalog i inspektor Horvatinoviću u Vrbovskom.⁶² Kako proizlazi iz izvještaja upravnika S. Čabriana od 26. IX. 1795, kojim obavještava Komoru o preuzimanju službe, njega je na novu

⁵⁶ AK, 1791 — Čabar br. 538.

⁵⁷ AK, 1795 — Čabar br. 231.

⁵⁸ AK, 1795. br. 492. («... der hiesige Kammeral Verweeser H. Philipp Krampl an einer durch ein ganzes Monath fortdaurend — unbekante Krankheit, in welcher Er sich doch immer gegenwartig gewesen, den 25. ten dieses frühe um 10 Uhr wider alles Vermuthen in Gott verschieden seye...»)

⁵⁹ isto. («... Ne igitur eousque, donec de alio Offle prospectum fuerit, res Dnales Csubarrien. quaecunqve ratione convelli, aut fors viduam etiam defuncti injuriari contigat...»)

⁶⁰ AK, 1795. br. 536.

⁶¹ AK, 1795. br. 528.

⁶² isto.

dužnost uveo inspektor Franjo Horvatinović.⁶³ Još prije odlaska na imanje potpisao je svečanu zakletvu, da će svoje obaveze ispunjavati točno i prema nalogima odn. instrukcijama viših oblasti.⁶⁴

Instrukcija za Čabrianu obuhvaća u svemu tri pisane strane, i to na latinskom jeziku, pod naslovom: »Observationes pro neo denominato Camera: Ferveferi Csubariensi Domino Steph. Chabrian.«⁶⁵ Tu se na prvom mjestu upozorava novog upravnika da preuzme sve gospodarske knjige i ostale dokumente gospoštijske uprave i da na temelju inventara, koje je sastavio J. Stipanović, izvrši pregled cjelokupnog stanja na posjedu. Napose treba da utvrdi, kako se imanjem upravljalo od smrti F. Krampla do njegova dolaska. Isto tako je upućen da pregleda sve spise što su 1787 predani od strane Rudarskog nadzorništva u Idriji gospoštijskoj upravi Čabar, kao i sve pokućstvo, koje je tada bilo u stanu upravnika i u drugim erarskim zgradama. Također mu se stavlja u dužnost, da zajedno sa župnikom u Gerovu nadzire rad oko izgradnje kolskih putova i nastoji da se ista nastavi prema utvrđenom planu.

Čabrian, kojemu je pomoćnikom ostao kontrolor Franjo Sešun, vodio je upravu komorske gospoštije tri godine, a 1798 izvršio njenu primopredaju novom vlasniku M. J. Paraviću.

Period od svega deset godina, koliko je trajala uprava zagrebačkoga komorskog administratorata, svakako je prekratko vrijeme da bi se mogli ispoljiti neki određeni gospodarski programi u pogledu gospoštije, a još manje, da bi se oni proveli u praksi i dali neke rezultate. Naročito pak, ako se uzme u obzir, da je komorska uprava od prvog časa imala namjeru, da ovo dobro ne eksploatira u vlastitoj režiji nego da za njega nađe kupca. Vidjeli smo, da je komora dobila dvije ponude za uzimanje imanja u zakup na 12 ili više godina, a od 1795 vodili su se pregovori s M. J. Paravićem oko kupnje posjeda, što je dovršeno 1. V. 1798 predajom čabarske gospoštije novom vlasniku.

Ipak, komorski službenici koji su u raznim prigodama tokom deset godina dolazili u Čabar, davali su u svojim izvještajima zagrebačkom administratoratu zanimljive prijedloge za unapređenje gospodarskog poslovanja. Tako aktuar Josip Zollner prilikom preuzimanja posjeda od Rudarskog nadzorništva u Idriji u junu 1787;⁶⁶ zatim kastelan iz Fužina Josip Stipanović, koji je boravio u Čabru nakon smrti upravnika F. Krampla;⁶⁷ najzad i novi upravnik Stjepan Čabrian, prilikom izvještaja o nastupu nove dužnosti u septembru 1795.⁶⁸ No, tu se uglavnom radi o nekim detaljima, praktičnim prijedlozima u vezi s nekim konkretnim pitanjem dnevne uprave, koji su prijedlozi uključeni u izvještaju o izvršenju određenih naloga.

Zanimljiv je i spis, koji je izradio kontrolor Franjo Sešun i 31. III. 1791 dostavio ga zagrebačkom komorskom administratoratu.⁶⁹ U popratnom spisu Sešun kaže: »Das Unverhältnüss der jetzigen Herrschaftlichen Einkünfte gegen dem Umfang, und grösse der Herrschaft Csabar veranlasste dieses Königl. Kammeral Verweess Amt auf derselben Vermehrung um destomehr zu siinen, als die Quellen dazu vorhanden sind, und nur eröffnet zu werden bedürfften...« Sam elaborat naslovljen je: »Vorschlag nach welchem die Einkünfte in der Königl. Kammeral Herrschaft Chabar nahmhaft vermehret, und gleichsam beständig gemacht werden können«. Tu se kaže ovo:

Premda u šumskom kraju Šegine zbog položaja, kvalitete zemljišta, svježe vode itd. postoje dobri uvjeti za naseljavanje, ipak to spriječava pomanjkanje ceste. Korisno bi dakle bilo tu šumu između Šegina prema Snježniku i prema granici s dominijem Grobnik upotrebiti za izradu ugljena i drvene građe — po primjeru na fužinski i grobnički posjed. Za to se upravo pružila prilika. Neki Bašić s Rijeke (koji je trgovao ugljenom i drvom iz šuma na imanju grofa Batthyany) obratio se gospo-

⁶³ AK, 1795. br. 564.

⁶⁴ AK, 1795. br. 528.

⁶⁵ isto — »Observationes«.

⁶⁶ AK, 1787 — Čabar br. 1706.

⁶⁷ AK, 1795. br. 536.

⁶⁸ AK, 1795. br. 564.

⁶⁹ AK, 1791 — Čabar br. 581.

štiji radi sklapanja poslovnog ugovora. Kad mu je rečeno, da je poteškoća u pomanjkanju dobrih komunikacija, a da sama gosposhtija nema namjere da gradi ceste, Bašić je predložio da to izvrši na svoj trošak, pod uvjetom da mu se dopusti i osigura izvoz ugljena i drva na nekoliko godina i da mu se nešto smanji uobičajena šumska taksa.

Smatrajući to pogodnim s obzirom na veliko značenje otvaranja puta za izvoz šumskih produkata ubuduće, Sešun predlaže ugovor na tri godine i daje ovakav proračun:

u prvoj godini izrada oko 4000 košara ugljena, uz plaćanje 6 krajcara po košari	for.	400.—
isto tako 2000 kola građevnog i obrtničkog drva, po taksi od 9 krajcara za kola	„	300.—
u drugoj godini, uz iste cijene mogao bi Bašić izraditi i izvesti 10000 košara ugljena	„	1.000.—
i 4000 kola drvene robe	„	600.—
u trećoj godini izvoz bi bio jednak kao kod prethodne, t. j. 10000 košara ugljena	„	1.000.—
i 4000 kola drvene robe	„	600.—
u svemu bi gosposhtija dobila od toga posla	for.	3.900.—

Pošto se iz jednog hvata bukovog drva može dobiti četiri košare ugljena, to bi za cjelokupnu količinu ugljena, koja je Bašiću odobrena, trebalo 6000 hvata, a to prema ovdašnjem prirastu iznosi oko 60 jutara šume. S obzirom na cijenu ugljena, Bašić bi stvarno plaćao 24 krajcara za hvat drva na panju. Prema procjeni Sešuna, za hiljadu kola obrađenog jelova drva potrebno je sasjeci prosječno oko 1500 srednjih ili 800 jakih jela, što znači oko 6 jutara površine.

Nakon tri, ugovorom predviđene, godine, imala bi gosposhtija pravo povećati šumsku taksu na 8 krajcara za košaru ugljenu, odnosno 12 krajcara po svakim kolima drva, a da se uz to opseg izvoza po volji poveća. Korist bi, prema Sešunovu elaboratu, bile: a) olakšani izvoz ubuduće za gosposhtijsku pepeljiku i druge proizvode; b) pojačano naseljavanje Šegina; c) povećanje prihoda od regalnog prava na krčmarenje, ne samo u mjestima Prezid, Hrib, Tršće, Čabar, Plešće, Gerovo i Lazić, koja leže na glavnoj prometnoj liniji posjeda, nego naročito izgradnjom nove gosposhtijske gostionice u Šeginama.

Elaborat nadalje predlaže, da se u cilju pojačanja prometa (a time i prihoda gostionica) iz Kranjske, prošire i ceste od Čabra do Šegina. Dovoljno bi bilo, da se izgrade mjesta za zaobilazak dvaju kola, širine 10—12 stopa. Izgradnja bi prema proračunu stajala 364,32 for., što bi se isplatilo cestarinom za samu jednu godinu.

Na kraj oko Šegina upozorio je 1788 već i inspektor Kralja, no s nešto drugačijim planovima. Međutim, njegov elaborat je daleko opsežniji i obuhvatniji, budući da je izrađen u cilju poboljšanja općenite organizacije na gosposhtiji, i raspravlja načelno o osnovima njezine ekonomike. Kralj je — kao što je naprijed spomenuto — boravio u Čabru u mjesecu maju 1788, sa zadatkom da izradi što opsežniji i detaljniji opis posjeda. Uz materijale, koji su iskorišteni za prikaz posjeda, izradio je i poseban spis: »Unvorgreifliche Meinung wie der Wirtschaftslauf in der K. Kaal Herrschaft Csabar zur Vermehrung der bisherigen Gefällen einzurichten ware«.⁷⁰

Svoj elaborat Kralj dijeli u dva odjeljka, polazeći od konstatacije, da se povećanje prihoda gosposhtije može postići kako povišenjem primitaka tako i smanjenjem izdataka. U uvodu prvog odjeljka ističe, da se prema izrađenom opisu imanja vidi, kako je nepovoljan njegov smještaj onemogućavao dosada sve vrste alodijalnog gospodarenja. Gosposhtijska uprava smatra također nemogućim uvesti gospodarenje stokom, jer nedostaje zemljišta, naročito za zimsku krmu, a na tako nepovoljnom

⁷⁰ AK, 1788 — Čabar br. 1609.

terenu ne može se ostvariti ni prikladno krčevinsko zemljište. Osim toga, kad bi se i poboljšala proizvodnja, trgovinu prijeći nepostojanje cesta, zbog čega je promet ograničen na unutarnju razmjenu u okvirima same gospoštije; to je pričinjalo velikih poteškoća i rudarskom pogonu, dok je on u Čabru djelovao.

Zatim elaborat prelazi na analizu pojedinih stavaka prihoda:

1. Urbarijalna podavanja.

a) Iz popisa se vidi, da ima više kmetova i želira, nego što to računi iskazuju. Razlog je tome, što se ne provodi godišnji popis stanovništva pa se bez znanja upravnog osoblja kuće dijele, nove podižu itd. Ovo treba ubuduće otkloniti i svake godine ispravljati popise prema stvarnim promjenama. Potrebno je voditi računa i o krčenjima, kojim je kmetovsko zemljište bilo nakon posljednje premjere povećano. Kralj smatra, da bi se ovim ispravcima povećala urbarijalna primanja čak za oko 600 for. godišnje.

b) Što se tiče robote, ona se najvećim dijelom reluire u novcu, i to računajući ručnu robotu dnevno po 5 krajcara. Ako se, međutim, želi da su ubuduće unaprijede ne samo dobro stanje stanovništva, već i prihodi gospoštije, elaborat smatra da se robota može mnogo korisnije upotrebiti na ovaj način:

Polovica od oko deset hiljada ručnih robota, s kojima gospoštija godišnje raspolaze, neka se kroz 3 ili 4 godine upotrebi za izgradnju jedne ceste preko Crnih laza, Kraljeva vrha, Malog luga, Gerova, Šegina, Lazića prema Rijeci. Točan pravac ceste utvrdio bi se unaprijed dogovorom između upravnog personala, župnika i starješina sela, te konzultiranjem inženjera. Sama cesta ne bi trebala biti šira od 4 hvata. U međuvremenu, do početka gradnje, trebalo bi robotnom radnom snagom pristupiti izradi pepeljike (od otpadnog drva), koja će biti potrebna za proizvodnju baruta kod gradnje ceste. Instrumenti za izgradnju ceste moći će se, kako je Kralju rečeno, dobiti od Komorske uprave u Bakru. S obzirom pak na to, da cesta prema spomenutoj ruti leži na komorskom teritoriju samo do granice s Grobničkom gospoštijom grofa Bathyanja, morat će se grof sklonuti, da otpusti dio zemljišta za cestu do Rijeke. — Korist od te ceste pokazala bi se u povećanoj mogućnosti iskorišćavanja robote u šumskim poslovima, u poboljšanju gospodarenja šumarije i lakšem zapošljavanju podložnika.

Druga polovina robote upotrebila bi se kod šumarije, za izradu dobre pepeljike kao i druge gospodarske poslove.

c) Prelazeći zatim na desetinu (veliku i malu), od koje župnici dobivaju jednu trećinu, Kralj upozorava na čudnovatu činjenicu, da prema devetgodišnjem prosjeku ova župnička trećina iznosi godišnje 248,37 for., prema čemu bi gospoštijske 2/3 morale iznositi 497,14 f.; mjesto toga, gospoštija je u praksi dobivala tek 417,34 f. Za takvu razliku, kaže Kralj, nema nikakva opravdanja, jer se žito vrši uz robotu, a ne uz naturalnu nadnicu. Uzrok leži u lošem nadzoru kod uzimanja i spremanja desetine, ili pak u nepridržavanju tržišnih cijena prilikom prodaje žita i dr. Nemaran se odnos pokazuje i u tome, što Kralj nije mogao naći ni za jednu godinu popis desetinskog podavanja seljaka. Inspektor dijelom ispričava personal s obrazloženjem, da prijašnja uprava nije tim poslovima obraćala pažnju.

Davanje desetine u zakup smatra elaborat nesvršishodnim, jer zakupci ili sami potroše robu ili je dalje prodaju, a kad seljaku ustreba žito za sjetvu, nema od koga da ga kupi, pa oranice ostaju nezasiijane.

2. Regalna prava.

Kralj smatra da je gostionice, pravo lova, ribolova itd. najkorisnije davati u zakup, kao što je i dosada rađeno. Primjećuje tek, da ugovore ne bi trebalo sklapati na jednu nego na tri godine, čime bi se zakupci mogli privoljeti na povišenje zakupine.

3. Prerađivačka djelatnost.

Tome je posvećen najveći dio elaborata. Dosad je prerada bila ograničena na šumariju, ali joj se nije obraćala dovoljna pažnja. Tako je na pr. na putu iz Crnih laza prema Malom lugu Kralj vidio seljake kako sijeku mladu bukvu, dok su u blizini ležale velike bukve iz kojih se moglo dobiti po 50 hvati; u Prezidu je čuo od seljaka, da grof Lichtenberg pali pepeljiku u šumama na graničnom pojasu, oko kojih se vodi još parnica, a da o tom uprava ništa ne zna; osim toga dolaze iz Kranjske u pogranične šume grupe seljaka i sijeku drvo itd. Uzrok nepažnje nalazi u obziru, koji službenici imaju prema lugarima, a lugari domaći seljani — prema svojim susjedima; potrebno je, stoga, što prije izraditi i izdati uputstvo za rad šumarije.

a) Prerada u šumi odnosi se u prvom redu na pepeljiku, koja se može izrađivati ili u vlastitoj režiји, ili u zakupu. U zakup mogu se davati sva otpadna stabla, bez oznake šumskog revira, pri čemu se zakupnina procjenjuje prema količini proizvedene pepeljike. Kralj navodi, da mu je neki Johann Rosman pokazao sličan ugovor s gospoštijom Kočevje, uz cijenu od 1 forinta po centeru pepeljike, i nudio da stupi u takav posao i s gospoštijom Čabar. Inspektor smatra takav posao korisnim, ali smatra, da cijena može zbog blizine Rijeke biti za nekoliko groša viša, a na licitaciji bi se mogle dobiti i do dvije forinte. Ovo ne bi štetilo šumi, nego bi se, štoviše, čišćenjem od otpada pomoglo zdravom prirastu.

Što se tiče pravljenja pepeljike u vlastitoj režiји, trebalo bi postupiti kako slijedi: najprije, prenijeti iz Mrkoplja, u gospoštiji Vrbovsko, svu opremu, koja ondje rđa i propada od prestanka rada tamošnjeg pogona, i to u dolinu Šegine. Ovo mjesto leži na planiranoj cesti; tu bi se robotom izrađivala pepeljika dobre kvalitete od svih stabala.

b) Na toj krčevini dobile bi se krasne livade, s odličnim sijenom. Pošto bi se izračunalo, za koliko ovaca može ovo sijeno dostajati kao zimska krma, trebalo bi nabaviti ovce, bilo mrkopaljske špansko-paduanske ili pak domaće vrste. Za ljetnu ispašu ima dovoljno mjesta u alpskim dolinama, čak i za mnogo veći broj. Kod izgradnje zgrada potrebnih za proizvodnju pepeljike trebalo bi nastojati, da one mogu korisno poslužiti i za uzgoj ovaca zimi.

Nakon eksploatacije doline Šegina prešlo bi se na dolinu Cetinje; čime bi se izvukla korist od šume, stvorilo prikladno zemljište i dobro iskoristila robota.

Elaborat objašnjava, da se ne predviđa nikakvo naseljavanje stanovništva, i to zbog toga, što to donosi malo novaca, a tek nešto više robote, koje ionako ima dovoljno. I kraj tadašnjeg broja moći će se kod košenja upotrebiti robota i postići u cjelini bolji prihod.

c) Svaki kmet dužan je, prema urbaru, da godišnje nasječe za gospoštiju pola hvata drva. Dosada se to nije u potpunosti provodilo, jer se nije znalo kamo s drvom. Kako bi se ono moglo upotrebiti za izradu pepeljike, to bi značilo oko 250 hvati drva odnosno 40 centera pepeljike ili oko 300 for. u novcu.

d) Kralj je primijetio i to da u praznim gospoštijским zgradama besplatno boravi personal, koji vrši poreznu premjeru (te se također koristi besplatnim ogrjevom), što se na drugim imanjima naplaćuje i donosi stanovit prihod.

Elaborat prelazi zatim na drugi dio, t. j. prijedloge za smanjenje izdataka gospoštijske uprave. Pošto se kraju približava premjera, to će kontrolor imati samo dužnost upravnikova zamjenika. Stoga Kralj smatra, da će dostajati jedan upravnik s plaćom od 400 for. i pisar s 50 for. Kontrolor bi trebao preuzeti dužnost šumara, sa sjedištem u dolini Šegine (izgradnja kuće za njega ne bi mnogo stajala, jer je drvo pri ruci, a primijenila bi se robotna radna snaga). Njegova plaća iznosila bi 200 for. plus dodatak za konja od 100 for. Uz njega bi trebala biti tri lugara (u Gerovu, Crnim lazima ili Vodama i u Prezidu); njihova plaća — kao u fužinskoj gospoštiji — bila bi mjesečno 6 for., uz 3 for. za odijelo i stan, t. j. ukupno godišnje po 108 for. Dva pandura s 90 for. plaće radila bi kod gospoštijske uprave. Za sav personal treba izraditi prikladne instrukcije. Nužno će biti postaviti i neko stručno lice kod izrade pepeljike, koje bi bilo plaćeno po količini proizvedene robe. Premda takav raspored ne bi smanjio troškove, odgovarao bi mnogo bolje potrebama gospodarenja.

U zaključnim primjedbama Kralj predlaže, da se nabave potvrđene mjere, i to od jednog cijelog, pola i četvrtine požunskog mjerova, jer na području gospoštije postoje zasada samo bečke mjere.

IV. Prijelaz gospoštije Čabar u ruke M. J. Paravića 1798

Početkom oktobra 1797 obratio se upravnik gospoštije Čabrian molbom izravno na zagrebačkoga komorskog administratora Sigismunda Komaromy, u kojoj — povodom obavijesti, da je imanje prodano Paraviću — preporuča sebe za neku drugu funkciju u domeni komore, s obzirom na mogućnost da novi vlasnik ne zadrži dotadašnje osoblje.⁷¹ Tom prilikom ističe svoje zasluge za poboljšanje gospodarstva na posjedu u dvije godine njegove uprave, tvrdeći među ostalim, da je udvostručio prihod gospoštije, a postavio je i pitanje o daljnoj sudbini gospoštijaskog arhiva iz perioda komorske uprave. Na to mu je iz Zagreba odgovoreno 5. XI. 1797, da cjelokupnu dokumentaciju, nakon obavljene predaje dobra Paraviću, otpremi na komorsko imanje Vrbovsko.⁷²

Iz Ugarske dvorske komore upućen je 15. III. 1798 nalog zagrebačkom komorskom administratoratu, da se predaja Čabra Josipu Matiji Paraviću obavi do 1. V., a po obavljenoj poslu dostavi redovan izvještaj.⁷³ U obrazloženju naloga spominje se, da je na osnovu procjene imanja Čabar, koja je 30. III. 1797 dostavljena vladaru i zatim dopunjena prema njegovim primjedbama, novi vlasnik Paravić izvršio sve dužne uplate na račun dobivanja ovog posjeda i da prema tome, nema više nikakve zapreke da mu se imanje preda.

Na osnovu primljenog naloga izdat je iz administratorata 5. IV. 1798 dopis na kastelana u Fužinama Stipanovića, koji je kao komorski izaslanik trebao izvršiti primopredaju. Istodobno mu je upućena i uobičajena uputa, koja ovog puta sadrži osam opširnih točaka, pisanih latinskim jezikom. Pod istim datumom obaviješten je o tome i čabarski upravnik, a poslan mu je i prijepis instrukcije za izaslanika, ravnanja radi.⁷⁴

Prva točka uputstva upozorava Stipanovića, da se na vrijeme dogovori s Paravićem o datumu predaje imanja. U drugoj se određuje, da gospoštijski službenici zaključe gospodarske knjige s danom 30. IV., jer tada prestaje komorska administracija. Nadalje se valja pobrinuti, da gospoštijaska uprava utjera od podložnika sve urbarijalne daće, koje joj 1797/8 pripadaju do aprila 1798, t. j. za dva kvartala. Napose će voditi brigu oko event. restancija iz prijašnjih godina. Peta točka upućuje izaslanika, što ima da radi, ako se do 1. V, ne bi moglo utjerati spomenute zaostatke. U tom slučaju treba da se dogovori s Paravićem o jednoj od ovih dviju varijanti: ili će Paravić sam odmah uplatiti ukupnu sumu vrijednosti zaostatka, pa ih zatim utjerivati radi naknade; ili će pak preuzeti pismenu obavezu, da će do određenog roka ove restancije prikupiti i predati Komori. Daljnja točka odnosi se na pokušstvo, zalihe, oruđe i drugi materijal, što se nalazi na bilo kojem dijelu gospoštije a pripada komori. Ukoliko bi bilo prikladno prenijeti nešto od toga na komorski posjed u Fužinama ili u Vrbovskom, neka tako odredi. U protivnom, stupit će u pregovore s novim vlasnikom, predloživši mu otkup tih materialija po procjembenoj vrijednosti. Ako se ne bi sporazumjeli, treba ih prodati — najbolje na licitaciji. Završivši ove poslove i zaključivši tako primanja za blagajnu, dužnost će biti J. Stipanovića da likvidira i event. obaveze gospoštije prema upravno-gospodarskim službenicima i svim ostalima na imanju i izvan njega.⁷⁵ Osma točka uputstva regulira poslove oko

⁷¹ AK, 1798. br. 3.

⁷² AK, 1798. br. 3.

⁷³ AK, 1798. br. 165.

⁷⁴ AK, 1798. br. 168.

⁷⁵ AK, 1798. br. 168.

otpreme arhiva gosposkijske uprave, koji treba pohraniti kod inspektora u Vrbovskom.⁷⁶

Samu primopredaju dobra treba komorski izaslanik da obavi pred seoskim starješinama, kojima će jasno izložiti, da 1. V. prestaje komorska uprava na gosposkijski Čabar, jer je u svakom pogledu preuzima novi vlasnik. Što se tiče službenika gosposkijske uprave, Stipanović će ih upozoriti, da ostaju odgovorni Komori dok se ne izvrši revizija i odobrenje računa njihova poslovanja.

Upravnik Čabrian postavio je međutim 3. IV. 1798 nekoliko pitanja na zagrebački administratorat u vezi s predajom imanja, a među ostalim i o budućnosti osoblja. Na to mu je 11. IV. odgovoreno, da je stvar iznesena pred nadležni forum, od koga se očekuje rješenje.⁷⁷ Krajem aprila (29. IV. 1798) predložio je Čabrian ponovo, da gosposkijski arhiv prilikom selidbe u Zagreb dopremi sa sobom: sada mu je 7. V. odgovoreno, neka postupa prema instrukcijama za J. Stipanovića, t. j. da se arhiv komorske gosposkijske Čabar iz perioda 1787 — 98 preda komorskom inspektoru na posjedu Vrbovsko.⁷⁸

Preuzevši gosposkijski Čabar, novi je posjednik zadržao Franju Sešuna kao upravnika. Odmah u maju 1798, Paravić je izradio vrlo zanimljivu instrukciju za poslovanje na svom posjedu: »Instructiones circa qualiter administrandos respectivos Dominij Csubar Proventus — Actum in Regio antehac Camerali Dominio Csubar, Die 1. ma et sequentibus Mensis May Anni 1798.«⁷⁹ Taj rukopis ima 68 ispisanih strana, na kojima se u 29 članova izlažu načela dobrog gospodarenja na čabarskoj gosposkijski ubuduće. Evo naslova tih članova:

Titulus 1. De Jure Pat. — 2. De Sylvis, in specie vero de focali, ac aedili Subditorum Necessitate. — 3. De Lignis, aliisque in Sylvis Manipulationibus hactenus pro Quaestu in usu praeexistentibus. — 4. De novis Manip. in Sylvis introducendis. — 5. De Assignmentionibus pro Excissione extradandis, de Obsignatione vulgo Bollo, ac facultate Exploationis vulgo Licenza. — 6. De Censu Domali. — 7. De Robotis qualiter manipulandis. — 8. De Decima frugum. — 9. De Dec. Agnellorum, Haed. et Apum. — 10. De Piscatione et Venatione. — 11. De Macellorum Obventione. — 12. De Educilio Vini. — 13. De fundis Allodialibus. — 14. De Extirpatione. — 15. De Restantiis. — 16. De Contrabandis. — 17. De Molendinis, ac Molis Serratoriis subditorum. — 18. De Lapidibus pro Trituratione Frugum. — 19. De Aedificiis Dominalibus. — 20. De Molis Dominalibus. — 21. De actis, Mappa, et Limitibus. — 22. De Taxis. — 23. De Sigillis. — 24. De Salis Depositorio. — 25. De Virtualibus Flumen Robotaliter deferendis. — 26. De nova Regulatione Subditorum. — 27. De Obligatione D. Administratoris. — 28. De Oblig. Sylvanorum. — 29. De Statu Salariorum —

Ovdje ćemo ukratko prikazati one članove, koji se nadovezuju na dosad prikazanu upravno-gospodarsku organizaciju komorske gosposkijske Čabar.

Pregled osoblja, kako ga daje član 29., izgleda ovako:

Domino Francisco Sessun qua Administratore	for. 350,00
Martino Bruss, Silvano	„ 125,12
Francisco Koritnich, Silvano	„ 125,12
Nicolao Klepacz, Panduroni	„ 79,05
Martino Gerbacz, Panduroni	„ 79,05
et pro vestito eorundem Pandurorum	„ 32,56

Zatim slijede »Juris Patronatus Expensae«, gdje nalazimo župnika u Čabru, kooperatora u istom mjestu, i kapelane u Hribu, Tršču, Prezidu i Plešcu. Na kraju dnevno po 10 krajcara pomoći udovi ranijeg upravnika Krampla, t. j. godišnje 60,50 forinti.

⁷⁶ Od tih spisa trebalo je prethodno izdvojiti one, koji bi mogli korisno poslužiti novom vlasniku i predati mu ih uz potvrdu. Preostalu građu trebalo je da Stipanović zapakuje i u svojoj prisutnosti zapečati službenim pečatom, i zatim je najbržim i najsigurnijim putem prenese u Vrbovsko.

⁷⁷ AK, 1798. br. 182.

⁷⁸ AK, 1798. br. 189.

⁷⁹ Arhiv gosposkijske Čabar, Instrukcija iz 1798.

Opsežni član 27. govori o dužnostima novog administratora Franje Sešuna, i to napose:

- (a) nabavit će dvije dobro uvezane knjige za gospodarske račune, jednu za dnevnik, a drugu za glavnu knjigu (Magistrorum — vulgo Amtsbuch), te obje foliirati;
- (b) glavnu knjigu će razdijeliti u toliko odvojenih rubrika, koliko ima zasebnih gospoštijjskih prihoda, urbarijalnih daća itd.; za svaku će rubriku odrediti onoliko strana, koliko može dostajati za unošenje kroz šest godina;
- (c) da se stalno odži povezanost dnevnika i glavne knjige, unosit će kod upisa pojedinih stavki oznaku strane i rubrike uzajamno;
- (d) da se omogući stalna kontrola, treba da se obračuni odnosno zaključne stavke kod dnevnika izrađuju svakog dana po završetku poslovanja, a kod glavne knjige krajem tromjesečja;
- (e) upisi neka budu čisti i čitki, ispravke ne brisati već lagano prekriziti i nadopisati;
- (f) svakog mjeseca podnositi će administrator vlasniku kopiju dnevnika s odgovarajućim dokumentima, a svakog tromjesečja — nakon isplate odgovarajućih prinađležnosti prema čl. 29 — dostaviti saldo gotovinu Paraviću na Rijeku.

Dalje se govori o izdavanju dozvola za sječu i sl., o radu oko novog popisa gospoštijjskih podložnika, o odnosu prema kmetovima itd. Blagajnu će čuvati u prostorijama gdje stanuje.

Jezik gospodarske uprave bit će latinski (In rationibus ducendis, correspondentys, caeterisve internam praesertim Domini Manipulationem concernentibus Objectis latino idiomate utetur...).

Na administraciju gospoštije odnosi se još i član 23, koji utvrđuje da će administrator raspolagati sa dva pečata (De Sigillis. Unum majus, alterium vero minus exculptis armalibus meis cum Inscriptione I. Domini Csabar per D. Administratorem asservabitur: Primo pro obsignandis cum Hostia universis Dominalibus Actis cujuscumque Speciei; Secundum vero in correspondentiis illis, quas in rebus Offitiosys non ad Inferores, sed neque ad pares, ast ad Superiores personas dirigendos habebit, utetur.)

S obzirom na značenje, koje su šume imale u okviru gospoštije, dužnostima šumara posvećen je poseban član (čl. 28). O samom poslovanju šumarije govori nekoliko članova (2, 3, 4, 5).

Što se tiče robotnog podavanja, određuje čl. 7: ukupno prema urbarijalnoj regulaciji treba kmetovi da svake godine daju 10369 robotnih dana, ali kako, gospoštija uz šume (i tri livade) nema drugog alodijalnog imanja, to vlasnik smatra, da nema potrebe za primjenu robotne radne snage uaturi, osim nešto za popravak zgrada; a što se tiče popravka putova, to spada na same seoske općine.

Zanimljiv je još i član 25, koji potanko određuje, s kojim vrstama i u kojim količinama je administrator dužan godišnje opskrbljivati živežnim namirnicama vlasnikovo domačinstvo na Rijeci.

*

Kao što proizlazi iz iznesenog materijala, osnovni interes uprave na gospoštiji Čabar u periodu do predaje ovog imanja Komorskom administratoratu u Zagrebu bio je usmjeren na rudarski pogon u Čabru. Preuzevši posjed nakon prestanka rada željezare, administrator je zatekao potpuno nerazvijeno alodijalno gospodarstvo, a također i slabo razvijenu aktivnost šumarije, premda je šumsko blago gospoštije bilo znatno. Glavni uzrok nedovoljnog iskorištavanja kako raspoložive drvene mase, tako i obavezne robotne radne snage (koja dosiže godišnje do deset hiljada kmetovskih radnih dana) leži u pomanjkanju dobrih prometnih veza. Loše ceste onemogućavaju izvoz većih količina proizvoda bilo poljoprivrednog ili šumskog gospodarstva, a to vrijedi jednako i za seljačko stanovništvo toga područja, kao i za samu gospoštijjsku upravu. Zbog toga je razumljivo, što prijedlog za poboljšanje gospodarstva na imanju iz g. 1788 stavlja težište upravo na izgradnju ceste prema Rijeci, s čime se povezuju i planovi za razvitak stočarstva na alodiju i za intenziviranje poslovanja

šumarije. Ipak, do nekih većih zahvata na ekonomskom području nije kroz desetak godina komorske uprave u Čabru došlo, jer je od preuzimanja imanja 1787 komara namjeravala da to dobro proda, a do toga je i došlo 1795—98, kad je gospostija Čabar predana najzad novom vlasniku Matiji Josipu Paraviću.

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz beschreibt der Autor den Zustand und die Geschieke der Herrschaft Čabar während eines Dezenniums am Ende des 18. Jahrh., als das Gut unter der Verwaltung der Kammer-Administration von Zagreb stand. Nachdem das Bergwerk von Čabar 1785 zu arbeiten aufhörte, ging (1787) diese Herrschaft aus den Händen des Bergoberinspektorats in Idria an die Ungarische Kammer, bzw. ihre Zagreber Administration, und nach weiteren zehn Jahren durch Verkauf als privates Eigentum an M. J. Paravić über. Auf Grund der Elaborate und Berichte der Kammerinspektoren und Verwalter beschreibt der Autor den Bestand der Herrschaft, was das Herrschaftsgut und das Bauerneigentum betrifft. Der unfruchtbare Boden gibt nur begrenzten Ertrag, und die schlechten Strassenverbindungen verhindern sogar bessere Ausnützung des ansonsten sehr wertvollen Waldreichtums. Deshalb sind auch die Elaborate der Kammerbeamten um die Förderung der Herrschaft meistens auf eine Verbesserung der Verbindungen eingestellt; die kurze Dauer der Kammerverwaltung in Čabar konnte diese Pläne nicht mehr verwirklichen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.